

Donatorski natpis župana Gostihe iz crkve Sv. Spasa u Cetini (*Vrh Rici*)

Mr. Vedrana DELONGA

muzejski savjetnik, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika

HR - 21 000 Split, S. Gunjače b.b.

U članku autorica analizira latinski natpis 9. st. uklesan na arhitravima oltarne ograde predromaničke crkve Sv. Spasa u staroj Vrhu Rici, na izvoru rijeke Cetine. Donosi čitanje teksta, restituciju i interpretaciju sadržaja osvrćući se na sadržajne i formalne pojedinosti, te okolnosti nastanka natpisa. Pribivača i podupire prijedlog čitanja latiniziranog antroponima Gastica, što ga nosi župan spomenut u natpisu, hrvatskim imenom Gostiha. Raspravlja o tekstu kao amblematičnom dedikacijskom natpisu s istaknutom devocijom i težnjom za društvenom afirmacijom dedikanta - župana Gostihe - predstavnika lokalne uprave u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, i njegove obitelji. Pretpostavlja da je natpis prepisan s predloška čiji je sastavljač latinofon, vjerojatno iz splitskog kruga. Uočava grafijske osobitosti natpisa bliske poluuncijalnom pismu iz faze njegova iščezavanja.

¹ Desni arhitrav, prelomljen u dva dijela, pronađen je 1948. god. u izvornoj dužini od 196 cm kao spolij u kasnosrednjovjekovnom grobu (115a) u blizini glavnog crkvenog ulaza pred zvonikom, zajedno s dijelom lijevog arhitrava. Ostali, pak, dijelovi lijevog arhitrava, te manji fragment lijeve strane zabata pronađeni su tijekom istraživanja između 1952. - 1953. god. (S. GUNJAČA, Radovi na crkvi i groblju Svetog Spasa na vrelu Cetine. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 55 (1949), str. 90; ISTI, Rad Muzeja hrvatskih starina u godini 1952., *Starohrvatska prosujeta* (= *SHP*), Zagreb, Ser. III, 4 (1955), str. 228; ISTI, Rad Muzeja hrvatskih starina u g. 1953. *SHP*, Zagreb, Ser. III, 5 (1956), str. 209.

² Dimenzije arhiva su: 25 x 181 x 9-13 cm; 26 x 186(196) x 9-14,5 cm. Usp. također podatke u poglavlju "Katalog" T. Šeparovića u ovom broju časopisa.

³ I. PETRICIOLI, Prilog diskusiji o starohrvatskim crkvama s oblim kontraforima. *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* (= *Izd. HAD-a*), Split, 8 (1984), str. 224-225; N. JAKŠIĆ, Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina (= Zabati). *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (= *PPUD*), (Fiskovićev zbornik 1), Split, 21 (1980), str. 107; M. JURKOVIĆ, *Od Nina do Knina*. Zagreb, 1992, str. 30 - 33.

Tijekom opsežnih arheoloških i konzervatorskih radova (1947.-1954.) na crkvi i groblju Sv. Spasa u selu Cetini - srednjovjekovnoj Vrhu Rici, pronađeni su dijelovi kamene oltarne ograde koji pripadaju predromaničkoj crkvi Sv. Spasa, s trabeacijom kojoj osobito značenje daje latinski tekst uklesan duž natpisnog polja na dvama arhitravima. Zahvaljujući ponajviše okolnostima sekundarne uporabe u sklopu kasnijeg srednjovjekovnog groblja uokolo crkve, glavnina dijelova arhitrava s natpisom zatečena je u stanju dobre očuvanosti.¹

Spajanjem u cjelinu svih otkrivenih ostataka gornjeg dijela oltarne ograde pokazalo se da se radi o gotovo cjelovito sačuvanoj trabeaciji predromaničkog septuma koju su sačinjavala dva arhitrava (desni i lijevi), te zabat od kojega je preostao tek manji skulptirani ulomak bez pratećih dijelova natpisa koji su na zabatu izvorno zasigurno postojali. Štoviše, dužinom sačuvanih elemenata² trabeacija se uklapa u raspon prvotnog predromaničkog objekta u kojem se nalazila, što govori da pripadajući joj natpis na stilski jedinstvenoj oltarnoj ogradi datira još iz vremena gradnje predromaničke crkve.

Prednje kamene plohe arhitrava oblikovane su u plitkom reljefu unutar tri vodoravna polja (kuke, rebro sa stiliziranim kimatijem i natpis) sukladno stilskom rješenju jedne od predromaničkih kiparsko-klesarskih radionica koje su u 2. pol. 9. st. djelovale na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske.³ Rekonstrukcija epigrafičkog teksta pokazuje da je natpis uklesan na trabeaciji manjkav samo u dijelu koji je bio uklesan na zabatu, te neznatno pri početku lijevog arhitrava gdje se u izvornom izgledu pretpostavlja uklesani znak križa u funkciji simboličke invokacije,

oštećen kasnijom preupotrebom ulomka. Sačuvani latinski natpis, koji od samog pronalaska nije izazivao teškoće pri čitanju, glasi: [+] AD ONOREM D(omi)N(u)M N(ostri) IESU CHR(ist)I EGO GAS-TICA HUPPANUS D[onavi *vel* dedicavi] [...] I ET ANIME MEE ET MATR[i]S MEE NOMINE NEMIRA ET F[i]LIIS MEIS NOMINE. U prijevodu: ... U čast Gospodina našega Isusa Krista, ja župan Gostiha darovao sam (ili posvetio sam) (sc. ovu crkvu) [za spas!] i moje duše i u ime majke moje Nemire i u ime mojih sinova (djece).

Prijedlog čitanja natpisa, koji uz neznatne ispravke gore navodimo, dao je njegov pronalazač S. Gunjača⁴ i na temelju epigrafa zaključio sljedeće: "Na natpisu grede je semiuncijala, koja u IX stoljeću iščezava. Natpis je otkrio i donatore župana (držim cetinskoga) Gastiku i spominje njegovu majku Nemiru."⁵

Gunjačino tumačenje natpisa, kao donatorskog zapisa cetinskog župana, preuzela je potonja hrvatska arheološka i historiografska znanost,⁶ pa je natpis, uz obilježja odnosne crkvene arhitekture i kamene plastike, postao oslonac za čvršće određivanje vremena postanka crkvenog objekta (Sv. Spasa) iz kojega potječe u doba predromanike, tj. potkraj 9. st.⁷

Kako je rečeno, natpis je jako dobro sačuvan, pa gledano sa sadržajnog i formalnog motrišta ne ostavlja dvojbe pri čitanju, a niti epigrafičko - sadržajnoj interpretaciji. Bitnih izmjena u čitanju i tumačenju cjeline teksta od Gunjačinih vremena do danas nema, dok se dopune uglavnom odnose na neke nove prijedloge vezane uz čitanje županova osobnog imena spomenuta u natpisu. S obzirom na povijesne konotacije koje implicira, poglavito podatak o županu - visokom odličniku i predstavniku ranofeudalnog hrvatskog društva istaknutog u tekstu, natpisu se u dosadašnjoj znanosti najčešće pristupalo s povijesnog aspekta,⁸ ili u okviru povijesno-umjetničkih proučavanja stilskih odlika skulptiranih arhitrava na kojima je tekst uklesan.⁹ Namjera nam je na ovom mjestu sadržajne podatke natpisa predložiti na jednoj obuhvatnijoj značenjsko-epigrafičkoj razini što će, vjerujemo, osnažiti već zajamčeno mjesto toga spomenika na heurističkoj ljestvici najvrijednije arheološke pisane građe iz vremena rane hrvatske povijesti.

Latinskim jezikom, sadržajem i stilom kojim je uklesan, natpis iz Sv. Spasa uključuje se u, danas, već obimni spomenički korpus latinskih natpisa koji se oblikuje na tlu Hrvatske u ranom srednjem vijeku. Poput niza sličnih natpisa što se javljaju kao sastavni dijelovi predromaničke arhitekture i skulpture, svojom jezičnom strukturom s karakterističnim tekstovnim odjeljcima, svrstava se u kategoriju ranosrednjovjekovnih posvetno (dedikaci-

Lijevi arhitrav oltarne ograde crkve Sv. Spasa u Vrh Rici

⁴ Gunjačino čitanje natpisa prati se sukcesivno sukladno pronalascima pojedinih epigrafičkih fragmenata (Usp. bibliografske jedinice navedene u bilj. 1). Naši ispravci odnose se na *nomen sacrum* (*Dominus*) koje S. Gunjača vidi kao abrevijaciju DOM s pokratom, razrješujući je u *Dom(ini)*, a na koju se restituciju oslanja i kasnija literatura (Usp. bilj. 6). Međutim u natpisu jasno stoji DNM s pokratom što restituiramo oblikom *D(omi)n(u)m*.

⁵ S. GUNJAČA, *Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji*. Zagreb, 1958, str. 27.

⁶ A. MILOŠEVIĆ, *Arheološki spomenici gornjeg i srednjeg toka Cetine*. *Zbornik Cetinske krajine* 2, Sinj, 1981, str. 66; Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*. Split, 1987, str. 148, 162; J. SOLDI, *Sveti Spas u Vrhrici*. Split, 1990, str. 18; D. JELOVINA, *Starohrvatska crkva Sv. Spasa na vrelu rijeke Cetine i groblje oko nje u svijetlu arheoloških istraživanja*. *PPUD*, Split, 30 (1990), str. 37-40; N. BUDAK, *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb, 1994, str. 74; I. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb, 1995, str. 192.

⁷ S. GUNJAČA, o. c., str. 27; V. GVOZDANOVIĆ, *Značaj starohrvatske arhitekture za opću povijest evropske predromanike*. U: *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*. Split, 1978, str. 139; I. PETRICIOLI, o. c., str. 221; ISTI, *Od Donata do Radovana*. Split, 1990, str. 44, 53; M. JURKOVIĆ, *Crkve s westwerkom na istočnom Jadranu (= Crkve s westwerkom...)*. *PPUD*, Split, 26 (1986-1987), str. 7; ISTI, *O arhitekturi hrvatske države 9. stoljeća*. *Izdanja HAD-a*, 15 (1990), Zagreb, 1992, str. 71.

⁸ S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji III*, Zagreb, 1975, str. 54 - 55.

⁹ Usp. bilj. 3.

**Desni arbitrav oltarne ograde
crkve Sv. Spasa u Vrb Rici**

jsko)-donatorskih zapisa u kamenu - spomenički najbrojniju epigrafičku vrstu koja je snažno obilježila latinsku epigrafiku Hrvatske u ranim stoljećima srednjega vijeka.

Riječ je o kategoriji ranosrednjovjekovnih natpisa čiji temeljni smisao proizlazi iz čina materijalnog vjerskog darivanja i posvećivanja "svetih djela i predmeta" od strane pojedinaca, privatnih osoba.¹⁰ Većinom su to natpisi koji nose informacije o gradnji i obnovi crkava, njihovim zaslužnim graditeljima i darovateljima, pa se stoga najčešće postavljaju na istaknuta mjesta vjerskih objekata, mahom na ograde oltarnog prostora. U želji za trajnim obilježavanjem donatorskog čina, razni darovateli (naručitelji, inicijatori graditeljskih zahvata) fiksiranjem posvetnih natpisa u kamen osiguravaju trajnost vlastita djela vjerujući u punu učinkovitost natpisne poruke na svijest primatelja. U jeziku natpisa takvi donacijski pothvati, redovito devotivno motivirani, uglavnom su se izricali sličnim rječnikom i stilom - formulaički, u težnji da informacija bude kratka, jasna i uslijed čestog reproduciranja standardnih jezičnih izričaja prepoznatljiva širem puku.

Tekst uklesan u kamenu predromaničkih arhitrava iz Cetine (Stare Vrljke) odaje inskripciju s rečeničkom strukturom koja je podređena spomenutim sadržajno-formalnim usmjerenjima, a koja su se tada iskazivala u ranosrednjovjekovnoj epigrafici čitave istočnojadranske obale, poglavito u Cetini nedalekim dalmatinskim obalnim gradovima i drugim prostorima kršćanskog zapadnomediteranskog svijeta u ranom srednjem vijeku.¹¹

Posvetno-donatorski natpis iz Cetine tipičan je inskript toga doba po zamisli, po rečenično-tekstovnoj konstrukciji, grafijskom stilu i sadržaju. Stoga mu valja prići kao slojevitom izričaju, sa svrhom upotpunjavanja onih već izrečenih arheološki i povijesno konotiranih zaključaka, pokušavajući ga protumačiti u određenju vremena i prostora u kojem nastaje, očitavajući mjesto i vrijednost toga kamenog zapisa u okviru ranog hrvatskog srednjovjekovlja i starije hrvatske epigrafike kao integralnog kulturnog fenomena. Natpis općenito, pa tako i ovaj u Cetini, ne predstavlja samo sušti informativni zapis, već višeznačan tekst, pa raščlamba sadržajne strukture unutar pojedinih natpisnih odlomaka te vanjsko-formalnih odlika teksta postaju nužnost u cjelovitijem sagledavanju natpisa.

Iz gore predočena latinskog teksta razvidno je da se radi o epigrafičkom spomeniku koji predstavlja nespornog i poduzetnog donatora, te određuje njegovu ulogu u činu izgradnje crkvenog objekta u kojemu se epigraf nalazio uklesan na trabeaciji oltarne ograde pred crkvenim prezbiterijem. Započnimo, stoga, od segmenta u tekstu koji čini sadržajnu okosnicu natpisa: predstav-

¹⁰ O problematici je opširno raspravljao Ž. RAPANIĆ u: *Donare et dicare* (O darivanju i zavjetovanju u ranom srednjem vijeku) (=Donare et dedicare...). *SHP*, Ser. III, 14 (1984) Split, 1985, str. 159 - 181.

¹¹ I. PETRICIOLI, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra (= Ranosrednjovjekovni natpisi...). *Diadora*, Zadar, 2 (1960-1961), str. 251 - 269; Ž. RAPANIĆ, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita (=Ranosrednjovjekovni natpisi Splita...). *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (= VAHD), 65-67 (1963-1965), Split, 1971, str. 271-310; J. KOVAČEVIĆ, *Istorija Crne Gore I*. Titograd, 1967, str. 325-380; *CORPUS DELLA SCULTURA ALTOMEDIEVALE I - XII*, Spoleto, 1959 - 1985.

lja i afirmira subjekta, tj. nositelja posvetno-donatorskog čina, a odnosi se u prvom redu na osobu župana (...*ego Gastica huppanus...*), te članove njegove obitelji koji u tome sudjeluju (...*et matris mee nomine Nemira et filiis meis nomine*).

Kao izravni darovatelj i zavjetnik (o potonjem u nastavku), u natpisnom odjeljku ...*ego Gastica huppanus...* subjekt je predstavljen unutar onomastičke formule, obilježen osobnim imenom i navođenjem županske upravne službe koju je obnašao, tj. značenjski cjelovitom imenskom formulom sastavljenom od antroponima (*Gastica*) i apelativa u funkciji titule (*huppanus*). Kao pridjevak uz osobno ime, označitelj *huppanus* u tom slučaju izravno određuje društvenu funkciju dedikanta-donatora kao glavnog subjekta posvetnog epigrafičkog zapisa čime pojmovno konkretizira socijalni status darovatelja. Predstavlja, naime, intituciju ranosrednjovjekovnog župana, točnije latinski jezični oblik za hrvatski naziv župan. Zabilježen u natpisu grafijskom inačicom *huppanus* potvrđuje da je subjekt naznačene epigrafičke dedikacije ž u p a n - načelnik hrvatske ranosrednjovjekovne upravno-teritorijalne jedinice - ž u p a n i j e.¹² Time apozicija *huppanus* u odnosnom natpisu označuje subjekt kao osobu iz vodećih struktura lokalne uprave, jamačno predstavnika hrvatske rodovske aristokracije.

Hrvatski naziv *župan* nije u potpunosti etimološki razjašnjen, kao ni riječi *župa* i *županija*.¹³ Jedna od znanstvenih postavki naziv *župan* tumači kao avarsku posudenicu turkijskog podrijetla¹⁴ koja u ranom srednjem vijeku ulazi u latinsku terminologiju, te u okviru latinizata kao jezika službene komunikacije u starijoj hrvatskoj epigrafici i istovremenim diplomatskim vrelima podliježe latinskom grafijskom sustavu (lat. *iuppanus*, *huppanus*, *zuppanus*, *iupanus* ...).¹⁵ U ranosrednjovjekovnoj diplomatskoj nomenklaturi naslovom župana (*iupani*) u spomenutim latiniziranim inačicama odlikuju se nositelji upravno-političkih funkcija koji u ranom srednjem vijeku u Hrvatskoj sudjeluju u državnoj vlasti: bilo kao predstavnici pojedinih teritorijalnih okružja (*županija*) kojima upravljaju ili kao dvorski časnici (dvorski župani). Potonji, pak, kao *primates* (*procere*) *populi* u svojstvu plemenskih starješina, uz vladara (kneza) kao vrhovnog nositelja državne vlasti, zauzimaju mjesto u državnom vrhu ranosrednjovjekovne Hrvatske.¹⁶ To najbolje ilustriraju onodobna diplomatska vrela u kojima se župani navode kao svjedoci vladarskih isprava, a prepoznamo ih u naznačenoj dvojakoj funkciji. Kao upravitelji županija bilježe se istim, jednočlanim sustavom denominacije kojim je u kamenu oltarne ograde ubilježen i donator iz Cetine (... *Gastica huppanus* ...), što znači samo vlastitim imenom uz pridjevak *iuppanus* u odgovarajućim grafijskim inačicama i padežnim oblicima (napr. *Pretilia iupani* u Trpimirovoj darovnici iz 852.; *Petro zupanno* u Muncimirovoj darovnici iz 892.; potom, *Radabano iuppano* 1050.; *Dessinna iuppanus*, *Adamiz iuppanus*, *Zidimiri iupani* u darovnicama iz god. 1072.),¹⁷ ili pak uz naziv županije kojoj su na čelu, poput livanjskog i kliškog župana (*Zellirrico* (*Zelliuero*) *zuppano Cleoniae*; *Sibidrago* (*Leledrago*) *zuppano Clesae*).¹⁸ Kao dvorske časnike, diplomatski ih izvori bilježe osobnim imenom i titulom župana (koju će od

¹² Ostaje otvoreno pitanje o kojoj je županiji u to vrijeme riječ: o prvotnoj Cetinskoj (*Tzentena*) ili, pak, Kninskoj (*Tnena*). Ni dosadašnja hrvatska historiografija ne zastupa jedinstveno mišljenje vezano uz pitanje pripadnosti Stare Vrljke (Vrhrike), tj. dijela gornjocetinskog područja teritoriju jedne od spomenutih županija. Da li je, naime, do ustroja Vrljčke županije kao posebnog županijskog područja (II. st, cca) taj prostor prvotno bio u sastavu Cetinske županije, za što se zalažu S. Gunjača i F. Smiljanić (S. GUNJAČA, *Topografska pitanja na teritoriju stare Cetinske županije s ekskursima o ubikaciji Setovije i Tilurijuma*. Split, 1937, 13, 14; F. SMILJANIĆ, *Teritorij i granice Kninske županije u srednjem vijeku*. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 27 (14) (1987-1988), Zadar, 1988, str. 135-149 ili je, po mišljenju F. Šišića (F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb, 1925, str. 449; ISTI, *O sredovječnom hrvatskom gradu Labu*. *Bulićev zbornik*, Zagreb, 1925, str. 582-585. područje izvora Cetine s Vrhrikom oduvijek pripadalo Kninskoj županiji?

¹³ P. SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. III, Zagreb, 1973, str. 687 - 688.

¹⁴ R. KATIČIĆ, *Filološka razmatranja uz izvore o začecima hrvatske države*. *SHP*, Ser. III, 16 (1986), Split, 1987., str. 88-89, bilj. 44. U znanosti postoje uglavnom dva smjera u etimološkom tumačenju riječi *župan* (*župa*, *županija*): jedan, koji zastupa indoeuropsko, odnosno slavensko podrijetlo riječi (Usp. bilj. 13) i drugi, koji odnosne nazive tumači kao avarske posudenice iz turkijskih jezika slično riječima *bojan/ban*, iako u slučaju *župan* (*župa*, *županija*) ukazuje na mogućnost "križanja riječi različitog porijekla." (R. KATIČIĆ, o. c., u ovoj bilješci). Općenito o problematici župa-županija-župan vidi: F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb, 1925, str. 197-198; M. LANOVIĆ, *Ustavno pravo Hrvatske narodne države*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (= RJAZU), Zagreb, 265 (1938), str. 194-197.

¹⁵ Usp. Index Rerum (*iupani*) u: CODEX DIPLOMATICUS REGNI CROATIAE DALMATIAE ET SLAVONIAE (= CODEX), sv. 1, Zagreb, 1967, str. 275; V. NOVAK - P. SKOK, *Supetarski kartular*. Zagreb, 1952, str. 294.

¹⁶ F. RAČKI, *Nulamje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*. Zagreb, 1894, str. 101 - 104.

¹⁷ Usp. CODEX ... str. 4, 24, 79, 127, 131.

¹⁸ ISTI, str. 24.

kraja 11. st. zamijeniti latinski naslov *comes*) te oznakom funkcije koju su na vladarskom dvoru obavljali (napr. župani-svjedoci u Muncimirovoj ispravi: *Budimiro zuppani palatii*; *Prisna maccarii zuppano*...).¹⁹ Rječju, primjeri iz diplomatske prakse analogno epigrafičkim izvorima potvrđuju uporabu apozicije *iuppanus* (u ortografskim inačicama, najčešće s geminatom suglasnika *p*) u svojstvu titularne funkcije ranosrednjovjekovnog hrvatskog župana i to uz prevladavajuće antroponime slavenkog obilježja.

Shodno diplomatskim primjerima, u predromaničkom korpusu starije hrvatske epigrafike (sredina 9. st. - sredina 11. st.), latinska intitulacija *iuppanus* (= župan) nalazi potvrde u najbrojnijoj kategoriji posvetnih epigrafičkih tekstova. Tako primjere spomenute cjelovite značenjske sintagme s apozicijom *iuppanus* (*huppanus*) kao dodatkom onomastičkom elementu, osim u donatorskom natpisu cetinskog župana izravno potvrđuju izričaji: (...*Pristi[na] iupanus* ...) u posvetnom natpisu bribirskog župana Pristine iz predromaničke crkve u Ždrapnju²⁰ te (...*Godečai iuppano*...) u natpisu ninskog župana Godečaja na nadvratniku crkve Sv. Križa u Ninu.²¹ Slično natpisu iz Cetine, takvi epigrafi nedvojbeno svjedoče o sudjelovanju predstavnika upravnog sloja župana u donatorskim zahvatima na izgradnji i uređenju crkava na području hrvatskih županija kojima su na čelu.

U starohrvatskoj latinojezičnoj građi postoje, štoviše, epigrafički primjeri u kojima se župani kao nositelji (subjekti) dedikacijsko-donatorskog čina navode također i uz oznaku više vlasti u koje se vrijeme i pod čijim pokroviteljstvom dotična donacija ostvaruje. Stoga takvi tekstovi pružaju izravno svjedočanstvo o ustroju teritorijalne vlasti hrvatskih vladara i njihovih župana na području županija, jednom rječju dokumentiraju postojeću hijerarhiju svjetovne vlasti u Hrvatskoj u ranom srednjem vijeku, pa su od neprijeporne povijesne važnosti. Epigrafički najrazvidniji odraz takvih odnosa, predstavljenih s jedne strane osobom vladara (kneza), te s druge strane županima koji s vladarom u stanovitom opsegu dijele državnu vlast, oslikava posvetni natpis kojega je, slično županu iz Cetine, na trabeaciji oltarne ograde, dao zabilježiti upravitelj starohrvatske bribirske županije imenom Pristina u vrijeme kneza Branimira, inaugurirajući izgradnju vlastite obiteljske zadužbine u Ždrapnju.²² Pod sličnim okolnostima zacijelo kleše natpis i lokalni velmoža na trabeaciji ograde oltara u predromaničkoj crkvi u Otresu pokraj Bribira.²³ Premda u natpisu iz Cetine to nije izravno naznačeno, spomenute analogije upućuju da je očito i zahvat što ga provodi tamošnji poduzetni župan bio ovjekovječen u kamenu pod pokroviteljstvom onodobnog hrvatskog vladarskog vrha, te da je kao stanovita javna potvrda vlasništva nad crkvom bio postavljen na uvid budućim naraštajima županova roda i svim župljanima koji su u crkvi s natpisom dolazili u dodir.

U starijoj hrvatskoj epigrafici javljaju se, međutim, i natpisi s fragmentarnim onomastičkim formulama (osobno ime i označitelj), najčešće samo sa sačuvanim antroponimom bez jezičnih odrednica koje bi identificirale društvenu funkciju dedikanta. Takve primjere donose natpisi s imenom Rastimira

¹⁹ ISTI, str. 24.

²⁰ Ž. RAPANIĆ, Bilješke uz četiri Branimirova natpisa (= Bilješke...). *SHP*, Split, Ser. III, 11 (1981), str. 186.

²¹ I. PETRICIOLI, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka (= Osvrt na ninske građevine...). *Radovi Instituta JAZU u Zadru* (= *RJAZUZd*) (Povijest grada Nina), Zadar, 16 - 17 (1969), str. 324; V. JAKIĆ - CESTARIĆ, Ime župana na nadvratniku crkve sv. Križa u Ninu. *RJAZUZd*, Zadar, 116 - 17 (1969), str. 357 - 372.

²² Ž. RAPANIĆ, o. c., str. 186; M. JURKOVIĆ, *Od Nina do Knina*. Zagreb, 1992, str. 33.

²³ M. ZEKAN, Pet natpisa kneza Branimira s posebnim osvrtom na nalaz iz Otresa. *Kačić*, Split, 25 (1993), str. 413 - 417.

(...*Rastimir persecutus*...) iz Pađena²⁴ i Godidraga (...*Goididrago*...) iz Kule Atlagića.²⁵ Suprotno spomenutima javljaju se i fragmentarni epigrafi bez antroponimijskih podataka, samo s očuvanim apelativom *iuppanus* što ilustrira tekst na arhitravu iz predromaničke crkve Sv. Marte u Bijaćima.²⁶ No, bez obzira na povremenu fragmentarnost onomastičkih cjelina upravo uobičajeni jezični i sadržajni formular poznat u posvetnim natpisima Hrvatske toga doba, a koji se najbolje ogleda upravo u cjelovitu obrascu kakva nam je, zapisana u kamenu, ostavio donator-župan iz *Vrb Rike* (Cetine) ili župani iz Ždrapnja i Nina, pružaju mogućnost restitucije takvih tekstova prema predlošcima cjelovitih jezičnih sintagmi. Iz tog razloga i onomastička formula u natpisu predromaničkog arhitrava iz Cetine iskazana riječima ... *ego Gastica huppanus* ... daje osobiti naglasak sadržaju konkretnog natpisa, te ostalim ovdje spomenutim tekstovima (*Pristina iupanus*, *Godeçai iuppano*) iste epigrafičko-sadržajne kategorije. Sagledani u općem povijesno-društvenom kontekstu, upućuju da je i u navedenim slučajevima riječ o istaknutim pojedincima iz lokalnih upravnih struktura javne vlasti u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, poglavito županijskim prvacima - rodovskim odličnicima kao rijetkim materijalno sposobnim pojedincima koji u onodobnom ranofeudalnom društvenom okružju, osim hrvatskog vladara, bivaju u mogućnosti ulagati sredstva u gradnju i darivanje vjerskih zdanja.

Zaključimo, stoga: subjekt natpisa iz Cetine svrstava se u grupu dedikanata koji predstavljaju najviše upravo-političke slojeve ranosrednjovjekovnog hrvatskog društva. Etničku, pak, pripadnost donatora-župana ponajbolje će odrediti njegov antroponim, o čemu u nastavku.

Jedan od najzanimljivijih sadržajno-jezičnih dijelova odnosnog epigrafičkog teksta svakako je antroponimijska komponenta vezana uz osobno ime donatora-župana (*Gastica*), kao i uz ime njegove majke (*Nemira*), koja se u svojstvu sudarovateljice u natpisu spominje. U ukupnom, pak, izgledu natpisa najviše je zanimanja, ali i jezično - semantičkih nejasnoća izazivao upravo oblik županova osobnog imena, koje se tradicionalno čitalo Gastika, sukladno latinskom obliku *Gastica* sačuvanu u epigrafičkom izvorniku. S tvorbenog antroponimijskog motrišta u prvi mah nejasan, te naočigled bez primjera u imenskoj građi, antroponim je razjašnjen zahvaljujući lingvističkoj analizi što ju je, u okviru izučavanja antroponimije hrvatskog srednjovjekovlja, između 70-ih i 80-ih godina provela V. Jakić-Cestarić. U latinskom obliku županova osobnog imena (*Gastica*), u tekstu na kamenoj oltarnoj ogradi crkve Sv. Spasa, autorica je uspjela prepoznati hrvatsko muško ime G o s t i h a, označivši ga "hipokoristikom s nastavkom - iha od nekog složenog imena s prvim dijelom G o s t -".²⁷ Među medievistima to je čitanje prvi prihvatio Ž. Rapanić, te ga unio u historiografsku literaturu,²⁸ u čemu su ga slijedili N. Jakšić²⁹ i I. Goldstein.³⁰

Premda svaka detaljnija rasprava o jezično-filološkim odlikama odnosnog antroponima zalazi u područje lingvistike, što

²⁴ S. GU'NJAČA, *Tiniensia archaeologica - historica - topographica I = Tiniensia I*. SHP, Zagreb, Ser. III, 6 (1958), sl. 5.

²⁵ VODIČ - MUZEJ HRVATSKIH ARHEOLOŠKIH SPOMENIKA U SPLITU. Split, 1979, str. 49.

²⁶ T. BURIĆ, Posljednji salonitanski klesari. VAHD, 85 (1992), Split, 1993, str. 180.

²⁷ V. JAKIĆ-CESTARIĆ, O imenu oca splitskog nadbiskupa Ivana na natpisu na sarkofagu (= O imenu ...). *Onomastica Jugoslavica* (= OJ), Zagreb, 7 (1978), str. 135.

²⁸ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*. Split, 1987, str. 148, 162.

²⁹ N. JAKŠIĆ, *Starohrvatski reljefi*. Zagreb, 1994, str. 12.

³⁰ I. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb, 1995, str. 192.

je izvan užeg stručnog djelokruga autora ovog teksta, smatramo ipak potrebitim, u najkraćim crtama i na dostupnom stupnju poznavanja građe, uputiti na one karakteristične jezično-grafijske pojave i promjene koje očituje oblik županova antroponima zabilježen u natpisu. Podloga tome su podaci iz analogne antroponimijske građe što ih nude srednjovjekovni pisani izvori (dokumenti, isprave, epigrafi) hrvatsko-dalmatinskog prostora, uglavnom objelodanjeni u antroponomastičkim studijama V. Jakić-Cestarić.

Sukladno, dakle, imenskom identitetu *Gastica* = *Gostiha*, sačuvani antroponim u natpisu iz Cetine predstavljao bi latinsku izvedenicu *Gastica* hrvatskog imena Gostiha, nastalu miješanjem fonetskih i grafijskih elemenata hrvatskog i latinskog jezičnog sustava. Latinofonski sastavljač tekstovnog predloška koji zapisuje županovo hrvatsko ime (*Gostiha*) po čuvenju nije, očigledno, u mogućnosti pratiti hrvatski fonološki sustav pri bilježenju pojedinih fonema sadržanih u imenu. Nedovoljno upoznat i vješt u prenošenju i glasovnom raspoznavanju govornih crta hrvatskog jezika, ime zapisuje u tekstovni predložak, što se potom prenosi na kamen, neodgovarajućim latiničkim grafemima. Naviknut na latinsku fonologiju i pisarsku tradiciju, te vjerojatno pod utjecajem dalmatsko-romanske govorne sredine, pribjegava latinskoj pisarskoj praksi, odabirući grafeme koji su mu se u datom trenutku činili najadekvatnijima što rezultira oblikom imena sačuvanim u kamenu. Takva preklapanja latinskog fonološko-grafijskog sustava i pisarske tradicije s elementima hrvatskog govora prepoznatljiva su u srodnim imenskim i tvorbenim strukturama unutar antroponimijskog repertoara osobito u ispravama i epigrafičkim spomenicima srednjega vijeka u dalmatinskih primorskih gradovima. Štoviše, uspoređivanjem antroponimijskog primjera u natpisu iz Cetine s imenskom građom u ostalim pisanim spomenicima hrvatskog ranog te zrelog srednjeg vijeka, zamjećuje se različitost u pisanju hrvatskih osobnih imena koja su mahom latinizirana, a vezana su uz jezično područje dalmatsko-romanskog govora, tako da se u pojedinim društvenim i kulturnim sredinama (npr. u Zadru) tijekom srednjega vijeka mogu uočiti čak i kronološki različiti antroponimijski slojevi.³¹

Hrvatsko ime župana Gostihe u latiniziranoj grafiji *Gastica* svrstalo bi se, dakle, u grupu osobnih imena slavenskog antroponimijskog sustava u kategoriji izvedenih imena sufiksalne tvorbe koji obično nastaju pokraćivanjem složenih imena. Ime bi, po tome, bilo dvočlano, sa sufikslnim morfemom -iha u funkciji hipokorističkog označitelja koji se pridodaje hrvatskoj osnovi *Gost-* nekog složenog, dvočlanog osobnog imena (*Gostimir*, *Gostislav*, *Gostičaj*, *Gostidrag*).³²

Primjer antroponima zabilježenog u natpisu iz Cetine potvrđuje, prema tome, jezičnu pojavu zgusnutog fonološkog i ortografskog mijenjanja unutar jedne riječi, pa rekonstrukciju latinskog oblika *Gastica* hrvatskim *Gostiha* može pojasniti sljedeći jezični opis. U pisanju hrvatskog imena *Gostiha* došlo je već u prvom dijelu antroponima, tj. samom hrvatskom članu-osnovi *Gost-* do zamjene hrvatskog nenaglašenog fonema /o/ latinskim grafemom /a/. Takvi jezični primjeri preklapanja a > o u korijen-

³¹ V. JAKIĆ - CESTARIĆ, Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena (= Etnički odnosi...). *RJIAZUZd*, Zadar, 19 (1972), str. 99 - 166.

³² ISTA, O imenu ..., str. 135; Tvorbeno veoma srodan imenu *Gostiha* je antroponim *Gostina* poznat u jednom latinskom pisanom dokumentu iz Zadra u 13. st. što se razlikuje samo u monomorfom sufiksu koji je u prvom slučaju grafem /h/, a u drugom /n/. (Usp. V. Jakić-Cestarić, Etnički odnosi..., str. 109.). U sufikslnoj tvorbi hrvatskom antroponimu *Gostiha* sukladni su primjeri hrvatskih imena: *Bratiha* (*Braticha*), zabilježenog u ispravi biogradskog samostana Sv. Ivana Rogovskog, oko 1070.-1076, zatim *Prediha* (*Predicha*), *Radiha* (*Radicha*) te *Samiha* (*Samicha*) koji je kasnijeg postanja. (Usp. M. ŠIMUNDIĆ, Nepoznata hrvatska osobna imena s kraja 11. st. *OJ*, Zagreb, 9 (1982), str. 279.). Tu spada i ime *Petriha*, navedeno hrvatskim jezikom i ćirilčkim pismom u Povaljskoj listini (12. st.) s tim da je riječ o hibridnom antroponimu s neslavenskom tvorбом (Usp. P. ŠIMUNOVIĆ, Antroponimijski sustav Povaljske listine i Povaljskog praga. *Brački zbornik*, Supetar, 15 (1987), str. 141.).

skom dijelu riječi su brojni. Susreću se u vulgarnom latinitetu na epigrafičkim spomenicima ranosrednjovjekovnog Splita i Trogira, primjerice u antroponimu jednog splitskog donatora iz 11. st.,³³ odnosno epitafiste hrvatskog imena Dobro = lat. *Dabro*; *Dabrus*,³⁴ kao i trogirске donatorice Dobrice = lat. *Dabriča*.³⁵ Učestalost spomenute pojave u sredinama dalmatsko-romanskog govora također potvrđuju i pisani dokumenti Zadra do kraja 12. st. o čemu, među brojnim primjerima, svjedoči podatak o hrvatskom imenu Dobroša zapisanog latiniziranim oblikom *Dabroscia*, zatim imena: Dobronja kao *Dabrana*, Ursonja kao *Ursana* i t.d.³⁶

U drugom, pak, dijelu riječi-imenu Gostiha, a koji sačinjava sufiks -iha, u latinskoj varijanti došlo je do supstitucije hrvatskog fonema /h/ latinskim grafemom /c/, tako da je hrvatski sufiks -iha transkribiran u latinski -ica.³⁷ Takvoj pojavi antroponomastičarka V. Jakić-Cestarić nalazi nekoliko kronološki starijih i mlađih potvrda u okviru srednjega vijeka, pa za ilustraciju potonjeg sloja izdvaja primjer imena Zadranske Tihoslave, lat. *Ticoslaua* iz 14. st.³⁸ Slične odlike u pisanju navedenih hrvatskih fonema dodatno pojašnjava oblik antroponima Hrvata Černehe iz Zadra čije se ime u latinskoj transkripciji jednom javlja u obliku *Cernecha* (10. st.), s grafemom /ch/ u zamjenu za hrvatsko /h/, odnosno s grafijskom inačicom /c/ (*Cerneca*) (11. st.), pa bi potonja jezična tvorba h > c bila podudarna fonetsko-grafijskoj pojavi razvidnoj u riječi *Gastica* - Gostiha.³⁹ Upravo primjer obiju latiniziranih inačica u pisanju hrvatskog imena Černeha pretpostavlja i mogućnost da se i ime Gostiha također moglo pisati latiniziranim likom *Gosticha* što posredno indicira i sačuvani oblik *Gostichai* u pisanom rukopisnom izvoru (Čedadski evanđelistar) iz 2. pol. 9. st.⁴⁰ Oblici spomenute jezične promjene (hrvatski fonem h = latinski grafem c) nisu bili nepoznati ni u imenskom repertoaru latinske epigrafike ranosrednjovjekovnog Splita već u 1. pol. 10. st. što potvrđuje, cetinskom epigrafu vremenski i prostorno najbliža analogija, ogledna u grafiji hrvatskog imena (nadimka) Tvrdohat (Tvrdouhat)⁴¹ što ga je nosio otac splitskog nadbiskupa Ivana, a ostao je zapisan u kamenu prednje plohe nadbiskupova sarkofaga u romaniziranom latinskom genitivu *Tordacati* (nominativ *Tordacatus*).⁴² U ranosrednjovjekovnom Splitu koji već od 10. st. vidljivije poprima obilježja romansko-hrvatske etničke sredine, latinska pisarska tradicija prostora, svojstvena tvorcu tekstovnog predloška, nedvojbeno se odrazila u izboru određenih latiničkih grafema kao najadekvatnijom zamjenom za hrvatske foneme, što upravo pokazuje latinska transkripcija hrvatskog antroponima Tvrdohat latinsko-romanskim oblikom *Tordacatus* (*Tordacati*).

Rečene fonetsko-grafijske sukladnosti te vrijeme nastanka Gostihine inskripcije u Cetini potkraj 9. st. i splitskog natpisa na sarkofagu nadbiskupa Ivana (1. pol. 10. st.) upućuju na korespondentnost obaju natpisa u okviru latinske pisarske tradicije istoga vremena tj. kraja 9. - 1. pol. 10. st. To navodi na trag o mogućoj provenijenciji latinskog predloška pripremljena za donatorski natpis župana Gostihe u okviru splitskog latinskog kulturnog kruga, odnosno dalmatsko-romansku govornu sredinu ranosrednjovjekovnog Splita u kojoj njegov autor djeluje i stvara.

Ukoliko su prethodna razmatranja pripomogla osnaženju

³³ Usp. natpis na nadvratniku iz crkve Sv. Julijane u Splitu (Ž. RAPANIĆ, o. c., str. 278, br. 12).

³⁴ Usp. epitaf Petra Crnog (V. NOVAK-P. SKOK, o. c., str. 19).

³⁵ Usp. natpis na kamenom arhitravu 11. st. iz crkve Sv. Barbare (M. IVANIŠEVIĆ, Neobjelodanjeni ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Trogira. *SHP*, Split, Ser. III, 11 (1981), str. 170.); T. BURIĆ, Predromanička skulptura u Trogiru. *SHP*, Split, Ser. III, 12 (1982), str. 136.

³⁶ V. JAKIĆ - CESTARIĆ, o. c., str. 112, 127 - 128.

³⁷ ISTA, O imenu ..., str. 135.

³⁸ ISTA, o. c., str. 135.

³⁹ ISTA, Etnički odnosi ..., str. 109.

⁴⁰ Usp. bilješku 43.

⁴¹ ISTA, O imenu ..., str. 134 - 135.

⁴² B. GABRIČEVIĆ, Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače. *VAHD*, Split, 62 (1960), str. 87-103; Ž. RAPANIĆ, o. c., str. 297, br. 28; Riječ je o splitskom nadbiskupu Ivanu, sudioniku crkvenih sabora u Splitu 925. i 928. god. i suvremeniku hrvatskog kralja Tomislava, tj. Ivanu III. po S. Gunjači (S. GUNJAČA, O salonitanskoj-splitskoj crkvi i Hrvatima do prevlasti splitske metropolije (g. 928.). U: *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji II*. Zagreb, 1973, str. 105-119.

već ranije izložena mišljenja V. Jakić-Cestarić o imenu *Gastica* kao latiniziranom hrvatskom antroponimu *Gostiha* što ga u jednoimenskoj denominaciji nosi župan na natpisu iz crkve Sv. Spasa u Cetini, utoliko su i bitno doprinijela konačnom određenju narodnosnog obilježja župana-donatora, označivši ga pripadnikom hrvatskog etničkog elementa. Gledano s antroponimijskog stajališta, istovjetnim etničkim označnicama u starijoj latinskoj epigrafici Hrvatske odlikuju se i svi ostali predstavnici sloja hrvatskih župana koji u svojstvu donatora i zavjetnika sudjeluju u epigrafičkim dedikacijama (Godečaj, Pristina, Rastimir, Godidrag) kao i subjekti iz svjetovnog hrvatskog vladarskog vrha (knezovi Branimir, Muncimir, Svetoslav, Držislav). Nije, pak, isključena mogućnost da je župan *Gostiha* (*Gastica*) zabilježen u posvetnom natpisu crkve Sv. Spasa identičan jednom od onih hrvatskih odličnika koji, uz mnoge druge vladare i dostojanstvenike iz slavenskih zemalja, hodočaste u crkveno središte u Akvileji, ostavivši zapisana imena na stranicama Čedadskog evanđelistara - onog istog kodeksa u kojemu su potpisani knez Trpimir i sin mu Petar, Branimir s kneginjom Marušom... Ime *Gostiha* slično je, naime, obliku *Gostichai*, kojim se ubilježio jedan od hrvatskih hodočasnika, a koje je ime ranije F. Rački transliterirao u hrvatsko *Gostika*.⁴³ Dakako, te imenske sličnosti tek su dosta izgledne pretpostavke, ali ne i izravni podaci na osnovi kojih bi se donatora i župana *Gostihu* (*Gastica*) u epigrafičkom izvoru iz Cetine poistovjetilo s dostojanstvenikom (*Gostichai*) u rukopisnom izvoru iz Čedada, tj. *Gostikom* prema čitanju F. Račkog.

Iz tekstovnog odjeljka *...et matris mee nomine Nemira...* u latinskom natpisu koji razmatramo, vidljivo je da se krug dedikanata i darovatelja ne ograničuje samo na pojedinca, u ovom slučaju župana *Gostihu*, već se proširuje i na članove njegove uže obitelji. U ranosrednjovjekovnim epigrafičkim dedikacijama općenito, poimenično navođenje osoba iz obiteljskog kruga nije učestalo, pa je spomen imena županove majke *Nemire* (*Nemira*) kao sudarovateljice crkve Sv. Spasa, jedan od rijetkih primjera imenovanja takvih srodnika te ženskih članova obitelji u natpisnim tekstovima. Štoviše, u dosada otkrivenoj latinskoj epigrafičkoj građi s prostora ranosrednjovjekovne Hrvatske, *Nemira* je jedini antroponimom ubilježeni donator ženskog društvenog sloja. Premda se udio rodbine u akcijama vjerskog materijalnog davanja natpisima uglavnom izricao općim odrednicama: supruga (*coniux*; *uxor*), sinovi ili djeca (*fili*) te rod, loza ili pomladak (*soboles*), župan *Gostiha* kao graditelj crkve i naručitelj natpisa, iz zacijske valjanosti motiva uvjetovanih izravnim udjelom majke u njihovu zajedničkom pothvatu, uz vlastito bilježi i majčino ime. To je istovjetno načinu kojim su ženske članove obitelji, najčešće supruge, u latinskim posvetnim natpisima isticali privatni dedikanti i donatori u istočnojadranskim urbanim sredinama Zadra,⁴⁴ Splita,⁴⁵ Trogira⁴⁶ ili Ulcinja⁴⁷ u ranom srednjem vijeku. Tako u Zadru koji se poput ostalih dalmatinskih obalnih gradova u predromanici (9. - 11. st.) razvija u okviru bizantskog temata, te odvojeno od hrvatskog političkog entiteta u zaleđu i u drukčijim društveno-kulturnim prilikama, otprilike istovremeno sa zapisom *Nemirina* imena u Cetini, javlja se ime zadarske građanke *Marine*

⁴³ F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*. Zagreb, 1877, str. 383, 385, gdje je dio rukopisa datiran u razdoblje između 850.-896. god. U nemogućnosti provjere podatka u odgovarajućem rukopisnom faksimilu spomenutoga Evanđelistara (fol. 47) poslužili su nam dostupni navodi iz citirane zbirke izvora F. Račkoga, na koje me uputila kolegica M. Matijević-Sokol na čemu joj zahvaljujem. Istu mogućnost identifikacije osobe župana *Gostihe* i hrvatskog hodočasnika-potpisnika u Čedadskom evanđelistaru iznosi i N. Jakšić u radu o jednoj klesarskoj radionici Branimirova doba u Hrvatskoj tiskanoj u ovom broju časopisa.

⁴⁴ Usp. I. PETRICIOLI, o. c., str. 256-257 (...qui legitis orate pro me peccatores similiter et pro coniuge mea Marina.).

⁴⁵ V. JAKIĆ-CESTARIĆ, O donatorima crkve Sv. Nikole u Velom Varošu u Splitu i o crkvama toga sveca u splitskim izvorima XI i XII stoljeća. *PPUD (Fiskovićev zbornik I)*, Split, 21 (1980), str. 175, 177, 181 (+ Statuit hoc templum Chr(ist)i de munere celsum, illustris clarus D(omi)no donante Iohannes, coniuge cum Ticha primam post altera ducta ...)

⁴⁶ T. BURIĆ, o. c., str. 136, br. 50. (+ Qvique cvpitis iam nosse restavator operis Petrus nuncvpatvr eivs vxor Dabriča ad onorem tanti patris qve hic consecrati svnt primi.)

⁴⁷ J. KOVAČEVIĆ, o. c., str. 367-368, sl. 54. (...i Salvatori Nostri Ihv Xp/i/ coniuge mea Gvsmv ... pro remedio ani/me.../.)

uklesano na arhitravu oltarne ograde predromaničke crkve Sv. Krševana u svojstvu zavjetnice i donatorice te glasovite zadarske benediktinske crkve. Za razliku od spomenutog primjera, u Splitu, pak, imena svjetovnih darovatelja i darovateljica učestat će tek s osvitom romanike u 2. pol. i krajem 11. st. kao znak začetaka uspona gradske posjedničke aristokracije, što se zrcali na epigrafičkom zapisu kojeg na nadvratniku vlastite crkvene zadužbine (Sv. Nikola u Velom Varošu) ostavljaju građanin *Johannes* i njegova supruga, hrvatskog imena Tiha (*Ticha*) kao prvi graditelji i donatori crkve⁴⁸ ili, pak, splitski gradonačelnik, prior Firmin (*Furminus* u natpisu) ubilježen s imenima dviju supruge: Bitom i Magi na kamenoj trabeaciji privatne im kapele Sv. Teodora (Gospe od Zvonika).⁴⁹

No, razmotrimo još nakratko ime donatorice Nemire čiji je antroponim, zapisan jednoimenskom onomastičkom formulom, ostao cjelovito sačuvan u kamenu oltarne ograde crkve u Cetini te kao takav predstavlja vrijedan povijesno-jezični podatak i etničku označnicu društvenog subjekta o kojemu odnosna inskripcija govori. Nemira je hrvatsko narodno ime slavenske etimologije.⁵⁰ Svrstava se u najzastupljeniju imensku kategoriju u hrvatskoj ranosrednjovjekovnoj antroponimiji koju čine složena dvočlana imena sa završnim morfemom -mir (-mira), odnosno -slav (slava) kao podjednako učestala skupina.⁵¹ Antroponim Nemira, potvrđen na prostoru hrvatskog zaleđa u razmatranom epigrafičkom izvoru iz Cetine, zabilježen je također i u jednom pisanom dokumentu iz Splita s kraja 11. st., što znači da se oba antroponimijska primjera vežu uz prostor srednje Dalmacije, tj. Splita s gravitirajućim zaleđem. Naime, zanimljiv je podatak koji potvrđuje da je u Splitu, dva stoljeća nakon spomena imena hrvatske odličnice Nemire na kamenoj oltarnoj ogradi njene obiteljske zadužbine u Staroj Vrljici (Cetini), isti antroponim u svojoj hrvatsko-romanskoj denominaciji nosila splitska građanka Nemira Messagalina. U dodatku pisane darovnice izdane 1069. god. ta je ugledna građanka iz obitelji Messagalina zabilježila čin donacije vezan uz dovršenje izgradnje ranoromaničke crkve Sv. Nikole u Velom Varošu u Splitu,⁵² motivirana sličnim pobudama javnog iskazivanja vlasništva nad podignutim zdanjem koji su nekoć u 2. pol. 9. st. potakli hrvatsku ktitoru Nemiru da kratko u kamenu dade ubilježiti svoje ime. Taj udio hrvatskih osobnih imena općenito u ženskoj antroponimiji Splita, krajem 11. st., ukazuje na nesumljive etnosimbiotske procese u gradskim romanskim obiteljima, a shodno tome i na hrvatsko-romanska antroponimijskih prožimanja. Očigledno kao odraz već dosta ranijeg ulaska hrvatskog etničkog elementa iz zaleđa u grad, podatak o splitskoj građanki hrvatskog imena Nemira na izmaku 11. st. podrazumijeva već stanoviti kontinuitet hrvatske antroponimijske tradicije, ponajviše kao posljedicu nasljeđivanja imena obiteljskih predaka, što također prati društveno slično strukturirane gradske sredine, primjerice Zadar u to doba.⁵³

Međutim, u tekstovnom odlomku cetinskog natpisa ... *et filiis meis nomine*, razgovjetno je da se osim donatorice, Gostihine majke Nemire, krug dedikanata proširuje i na ostale članove županove uže obitelji. Praksa je, kako rekosmo, ranog

⁴⁸ Usp. bilj. 45.

⁴⁹ Ž. RAPANIĆ, Prior Firmin i njegove žene. *Slobodna Dalmacija (Prilog: Forum)* od 30. XII. 1988. (In nomine Christi! Ego domno Furminus - prior de Spalato - una cum coniunge mea domna Magi et cum alia coniuge mea domna Bitam...); J. BELA-MARIĆ, Gospa od Zvonika. *Monumenta Croatica* 1. Zagreb, 1991.

⁵⁰ Usp. T. MARETIĆ, Narodna imena i prezimena u Hrvata i Srba. *RJAZU*, Zagreb, 81 (1886), str. 146; Po tvorbenoj strukturi i glasovnoj sličnosti imenu Nemira blizak je ženski antroponim Nemila, odnosno muški Nemil u značenju "nemio" gdje negativna partikula ne- u to vrijeme ima profilaktičku funkciju. (Usp. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1916, sv. 34, str. 900). U istom Rječniku (908, 2) ime Nemira registrirano je kao hidronim u Poljicima u Dalmaciji, očito nastao od pridjeva "nemiran" (lat. inquietus). Također se javlja i kao toponim - Nemira u priobalju istočno od Omiša.

⁵¹ Usp. Index personarum u: CODEX ... str. 227-264; T. MARETIĆ, str. 113-146.

⁵² V. JAKIĆ-CESTARIĆ, o. c., str. 179, 181.

⁵³ ISTA, Ženska osobna imena i hrvatski udio u etnobiotskim procesima u Zadru do kraja XII. stoljeća. *Radovi Centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, Zadar, 21 (1974), str. 291-337.

srednjeg vijeka da su osobe rodbinskog kruga, u površinski ograničenoj plohi epigrafičkog polja, uglavnom ostajale neimenovane, te srodstveno поближе označene tek uopćenom odrednicom poput supruge (*coniux*), sinova-djece (*fili*) ili čak roda-potomaka (*soboles*),⁵⁴ dok su počesto zbog uobičajenih oštećenja i fragmentarnosti spomenika imenom ostale nepoznate. O tome svjedoče neki primjeri iz sačuvanog korpusa latinske starohrvatske epigrafike poput zapisa o obiteljskoj donaciji na kamenoj trabeaciji iz predromaničke crkve Sv. Marte u Bijaćima (*...cum coniuge et cum filiis meis votum complevi*),⁵⁵ iz zadužbine bibriskog župana Pristine iz Ždrapnja (*... [cum coniuge] mea edificabimus*...)⁵⁶ te na arhitravu septuma u zavjetnoj crkvi hrvatskog dostojanstvenika na Begovači u Biljanima Donjim (*...unja cum coniuge*...).⁵⁷ Istovrsne usporednice donosi i leksički formular starijoj hrvatskoj epigrafici suvremenih natpisa gradske provenijencije što najcjelovitije pokazuje podatak iz ranosrednjovjekovnog Splita u natpisu donatora Gadue (*... et peccator Gadua una cum coniuge mea et filiis nostris*...)⁵⁸ ili fragmentarni dedikacijski natpis iz Zadra (*...cum fili(o...)*)⁵⁹ Taj rječnik uopćavanja srodnika sličan je formulaičnom leksiku ranijih dedikacijskih natpisa na crkvenim mozaičkim podovima kojima se obilježavalo donatorstvo raznih privatnih osoba u kršćanskim antičkim vremenima.⁶⁰ Štoviše, kasnoantičko nasljeđe bitno je polazište za vrednovanje ranosrednjovjekovne epigrafike u hrvatskim i istočnojadranskim prostorima, kao uostalom i drugih kulturno-duhovnih manifestacija, pa ni u konkretnom primjeru cetinskog natpisa mogućnost posredovanja materijalnog i duhovnog stvaranja antičkog doba, navlastito starokršćanske latinske epigrafičke tradicije nije sporna.

U cetinskom natpisu spomenuti su i ostali članovi Gostihine obitelji. Bilježe se u analognom, gore spomenutom jezičnom formularu, bez navođenja imena (jer ih je zacijelo više) već samo općim kvalitativom *fillii* (... *filiis meis*), očito u značenju županove djece. Taj tekstovni odlomak označuje ujedno i stvarni kraj natpisa s obzirom da inskripcija, u dobro ordiniranom duktusu, prati zadanu dužinu arhitrava oltarne ograde. Isti na dijelu što ga zahvaća spomenuti natpisni segment ima izvorno sačuvani kraj kojim se arhitrav učvršćivao u zid crkve. Po tome se daje zaključiti da imena županove djece ni u pisanom predlošku pripremljenom za natpis nisu bila pojedinačno naznačena, pa je time isključena mogućnost da su, eventualno, zbog formalnog pomanjkanja potrebitog prostora ta imena *ad hoc* ispuštena tijekom uklesavanja natpisa u kamen. Naime, očividno je da jezični sklop *et matris mee nomine Nemira et filiis meis nomine*, nije složen u duhu klasične sintakse jer bi u tom slučaju stajalo *et matris meae nomine Nemira et filiorum meorum nomine*, u izravnom prijevodu *...i majke moje imenom Nemira i mojih sinova imenom*, što bi, dakle, sugeriralo da se tekst i dalje nastavlja poimeničnim navođenjem županovih sinova (djece) što, ipak, u konkretnom primjeru ne bi bio slučaj. Kako rekoso, radi se o fizičkom završetku arhitrava oltarne trabeacije s natpisom, koji ukupnim formalnim i sadržajnim slijedom korektno teče bez prekida (osim onog naknadnog, prouzročena kasnijim lomovima

⁵⁴ Usp. fragment natpisa oltarne ograde iz predromaničke crkve u Gornjim Koljanima (*...cum sobole hos can[c]ellos...*) u: V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici na tlu ranosrednjovjekovne hrvatske države*. (Magistarski rad u pripremi za tisak), Split, 1992, kat. br. 79.

⁵⁵ N. CAMBI, Nekoliko neobjavljenih natpisa iz fonda nekadašnjeg društva "Bihać" u Institutu za nacionalnu arheologiju u Splitu. *SHP*, Split, Ser. III, 10 (1968), str. 64, br. 2.

⁵⁶ M. JURKOVIĆ, *Od Nina do Knina*. Zagreb, 1992, str. 86-88. br. 16.

⁵⁷ V. DELONGA, Kameni spomenici s "Begovače" u Biljanima Donjim kod Zadra. (= Kameni spomenici...). *SHP*, III, 20 (1990), Split, 1992, str. 105.

⁵⁸ Ž. RAPANIĆ, *Donare et dicare...*, str. 174.

⁵⁹ I. PETRICIOLI, o. c., str. 256, br. 5.

⁶⁰ G. CUSCITO, La basilica ed i mosaici paleocristiani di Jesolo. Studi Jesolani. *Antichità Altopadriatiche* (= *AAAd*), Udine, 27 (1985), str. 194. (Paulus cum suis fecit ...); D. MAZZOLENI, L' epigrafia cristiana a Concordia. *AAAd*, Udine, 31 (II) (1987), str. 90 (Erculianus et Constantia cum suis p[er] edes XXV...); M. PRELOG, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*. Zagreb - Poreč, 1994, str. 17 (Iohannis Romeus cum suis pro voto suo fecit pedes XX).

zabata) od jednog do drugog uzdužnog zida crkve. Osim toga, gore navedenim prijevodom završni sklop natpisa ostaje smisljeno i značenjski nedorečen, bez nekog logičkog kraja. Taj smisao izvlači se tek iz konteksta, pa odnosni tekstualni sklop na kraju natpisa, koji je nedvojbeno stvaran u duhu srednjovjekovnog latiniteta, valja prevesti, odnosno tumačiti slobodnije, ne slijedeći strogo klasičnu latinsku sintaksu, što znači izričajem koji će potpunije definirati bit i smisao posvetnog teksta kao cjeline. Mišljenja smo, naime, da završna formulacija u natpisu...*et filiis meis nomine*, ima uopćeni smisao te da ju je dopušteno prevesti slobodnijim izričajem "...u ime mojih sinova (djece)" jer se podjednako odnosila na tadašnje koliko i buduće naraštaje županove obitelji, pa u takvom značenju poimenično navođenje županovih sinova ne bi imalo svrhu. Tako shvaćen, završni tekstualni sklop daje cjelini epigrafičkog sadržaja puni smisao jer, naposljetku, otkriva nutarnju logiku teksta upravo sagledanu očima njegova naručitelja. Taj, subjektima: županu Gostihi i njegovoj majci Nemiri te sadašnjim i budućim pokoljenjima županove djece treba osigurati trajne ovlasti nad obiteljskom donacijom.

Odnos koji, pak, implicira poimenično navođenje imena županove majke Nemire, po svemu sudeći proistekao je iz objektivno dukčijih okolnosti u kojima županova majka, sa svojim sinom, sudjeluje u zajedničkom pothvatu izgradnje obiteljske zadužbine. Najvjerojatnije je isticanje njena imena u, ionako skučenom epigrafičkom polju, odraz prestižna ugleda i društvena statusa koje je ta hrvatska odličnica imala u županovoj obitelji. U pozadini svega, pače, nije neopravdano pretpostaviti Nemirin, čak većinski, materijalni udio u izgradnji i opremanju crkve, proistekao iz njena osobnog nasljedstva, tj. miraza koji ta cetinska odličnica, jamačno podrijetlom iz nekog uglednog hrvatskog roda, ulaže u izgradnju obiteljske crkve.⁶¹

Iz svega gore rečenoga vidljivo je da je latinski natpis na arhitravima u crkvi Sv. Spasa predstavljao za to vrijeme stanovitu, u kamenu sročenu te na javnom mjestu fiksiranu "pravnu potvrdu" vlasništva nad izgrađenim crkvenim objektom. On očigledno otkriva gospodara crkve u kojoj se nalazio pred glavnim svetištem, što znači svjetovnu osobu koja je imala stvarno pravo nad tom crkvom (*ecclesia propria*). Umjesto pisanom darovnicom poput običaja u kasnijim srednjovjekovnim vremenima taj je kameni zapis zapravo važio kao svojevrsni javni posjedovni dokument stavljen u crkvi na uvid javnosti i županovim potomcima. S tog aspekta promatran, natpis naznačuje jednu pojavu duboko ukorijenjenu u srednjovjekovnoj crkvenoj organizaciji u ranom srednjem vijeku, a tiče se pitanja privatne feudalne crkve, tj. crkve u privatnu posjedu.⁶² Iako prisutan i u todobnim urbanim sredinama, fenomen privatne crkve (vlasničke crkve) osobito je izražen u vjerskom životu ruralnih područja s naseljima organiziranim uokolo posjeda ranofeudalnih lokalnih velikaša koji, poput župana Gostihe, u okviru villa i vicusa te županijskih castruma grade privatne crkve i kapele kao obiteljske zadužbine, najčešće iz zavjetnih pobuda, "za spas svoje duše". Gospodari i njihove obitelji u okviru takvih crkava stječu velike ovlasti, primjerice, uzimaju u službu svećenika, ubiru crkvene prihode, a uživaju i razne povlas-

⁶¹ O općem položaju žene u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, poglavito spram posjedovnih odnosa vidi u: I. GOLDSTEIN, o.c., str. 314-320. Također kod L. KATIĆ, Žena u doba hrvatskih narodnih vladara. *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 23 (1942), str. 241-242.

⁶² F. KEMPF, Izvangradske crkve, gradske crkve, organizacija biskupija u: H. JEDIN, *Velika povijest crkve III/1*, Zagreb, 1971, str. 288-301.

tice: za života si osiguravaju posebno mjesto u crkvi, a poslije smrti grob, što je, čini se, bio i slučaj s Gostihinom crkvom-zadužbinom. Upravo koncepcija i bivalentna funkcija zapadnog dvokatnog westwerka kao zasebna prostora u arhitektonskom korpusu crkve Sv. Spasa, namijenjena štovanju Krista-Spasitelja, ali i velikaškoj obitelji (donatorova kapela) za praćenje crkvenih obreda te pokopavanja njenih članova u dijelu kriptе,⁶³ uklapa se u naznačeni koncept "velikaške crkve" o kojoj posredno svjedoči donatorski zapis kojim županijski prvak i odličnik Gostiha inauguriра njenu izgradnju. Proces posvjetovnačenja crkvenih institucija odraz je uzdrmanog crkvenog ustroja, razbijenog sustava crkvenih župa i oslabljene dijecezanske organizacije, što se uslijed dubokih društveno-etničkih promjena odvio na prijelazu antike u srednji vijek. U to vrijeme gotovo sve seoske crkve i veći dio gradskih nalaze se u rukama ili opatija ili velikaša. Župe koje još uvijek nisu "personae iuridicae" u privatnom su vlasništvu laika i neredovnika.⁶⁴ Velmože na lokalnoj, a vladari na višoj razini grade crkve, bogato ih darivaju i pokoravaju svojoj upravi, što se nastojalo dokinuti reformama pape Grgura VII. koncem 11. st. Shodno todobnoj crkvenoj praksi u gospodarski skromnim uvjetima ruralnog cetinskog kraja, u kojemu šira župska zajednica nema materijalnih mogućnosti niti vlastita zemljišta za izgradnju crkava, posjednička rodovska aristokracija prilazi izgradnji privatnih crkava što se posredno zrcali i iz natpisa župana Gostihe - ranofeudalnog velikaša iz *Vrb Rike*.

Prethodno spomenuti zavjetni koncept kao imanentno polazište nastajanja crkve u posjedu svjetovnjaka-feudalca jasno je razvidan u sadržaju i stilu natpisa kojega je na arhitravima u interijeru svoje zadužbine dao uklesati hrvatski župan Gostiha. Epigrafički iskazana formulaičnim jezičnim oblicima, u manje ili više tradicionalnom rečeničnom rasporedu, u natpisu se jasno zrcali ona temeljna zamisao o pobožnom štovanju i posvećivanju koja motivira donatora-dedikanta Gostihu na osobno materijalno darivanje, konkretno na izgradnju vlastite crkve u cilju ispunjenja osobnog zavjeta.

Devocija i dedikacija općenito, pa tako i u primjeru Gostihina natpisa u suštini duboko zadiru u mentalno-duhovni sustav čovjeka srednjega vijeka, osobito blizak odnosu kojega su spram posvećivanja i vjerskog darivanja njegovali kršćani kasne antike. Na hrvatsko-dalmatinskom tlu koje kulturno evoluirala na tradiciji zapadnolatinskog kršćanstva, neugasle starokršćanske zasade što se nastavljaju i u ranom srednjem vijeku sudjeluju u mnogobrojnim kvalitativnim kreacijama u bilo kojoj oblasti kulturnog djelovanja (epigrafika, likovno stvaranje u kamenu, graditeljstvo...). Ranofeudalni osjećaj vjerskog darivanja pokreće i stvara likovna, arhitektonska i epigrafička djela.⁶⁵ Epigrafička dedikacija je upravo oživotvorenje i opredmećenje toga mentaliteta devotnosti, u kojima odnosne misli i svjetonazor postižu stanovitu sustavnost izraza. To potvrđuje velik broj sličnih, naizgled gotovo umnoženih, posvetnih latinskih natpisa istoga doba. Zavjetna komponenta u ranosrednjovjekovnim posvetno-donatorskim epigrafima prepoznatljiva je po tipskom repertoriju jezičnih izričaja, tzv. formula devocije i poniznosti (*formulae*

⁶³ V. GVOZDANOVIĆ, o. c., str. 139; M. JURKOVIĆ, Crkve s westwerkom., str. 82.

⁶⁴ Oslanjajući se na odnosnu crkvenopovijesnu literaturu o tome je nekoliko kratkih, ali sadržajnih napomena iznio Ž. BEZIĆ u članku: Geneza župe. *Služba Božja*, Makarska, 18 (1978), 2, str. 92-94.

⁶⁵ Usp. Ž. RAPANIĆ, Donare et dicare...str. 162-177.

devotionis ac humilitatis) koje izriču razlog i svrhu dotiranja pretežito moleći za spas duše. S obzirom na čestu fragmentarnost natpisa takve se votivne epigrafičke sintagme mnogo puta posredno otkrivaju iz sadržaja i smisla preostalog epigrafičkog konteksta. Najčešća takva formula je *pro remedio* ili *redemptione animae* (*suae, suorum*), što se indirektno razabire i u Gostihinu tekstu kojim donator u ime spasenja i otkupljenja svoje duše i duše svojih najbližih, majke Nemire i potomaka, smjerno prilazi dedikacijskom činu. Iako u cijelosti nije sačuvana, a pretpostaviti je da je izvorno bila uklesana na zabatu koji je, na žalost, fragmentarno očuvan, naznačena formula posredno se restituira iz riječi ... *et anime mee*, te iz prethodnog dijela teksta na početku natpisa koji izravno navodi komu je posvećen izgrađeni i darovani objekt (*Ad onorem D(omi)n(u)m n(ostri) Iesu Chr(ist)i ...*). U usporedbi s analognim epigrafičkim sadržajima u posvetnim natpisima dalmatinskih obalnih gradova, te onodobnog europskog zapadnomediterranskog svijeta⁶⁶ vidljivo je da prisutna komponenta zavjetnosti u Gostihinu natpisu odražava pojavu šireg spektra. U starijoj hrvatskoj, te istočnojadranskoj epigrafici ranog srednjeg vijeka zavjetni formular tipa *pro remedio animae* najčešće prati posvetne tekstove svjetovnih dedikanata i donatora. U dosad poznatoj epigrafičkoj građi ranosrednjovjekovne Hrvatske rjeđe je prisutan u posvetama crkvenih dedikanata kao što je zabilježeno u dedikacijskom zapisu opata Teudeberta na arhitravu predromaničke crkve Sv. Mihovila u Ninu.⁶⁷ Istovjetnu formulu devocije nosi nekoliko, Gostihinu natpisu vremenski sukladnih, epigrafa s područja ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine, uklesanih na oltarnim ogradama predromaničkih zavjetnih crkava svjetovnih dostojanstvenika nastalih u zadnjim desetljećima 9. st.: na zabatu (... *pro remedio...*)⁶⁸ i arhitravu (... *pro remedio animae...*)⁶⁹ iz Šopota, arhitravu iz Plavna (... *fieri pro remedio...*)⁷⁰ i Rapovina kod Livna (... *pro remedio anime sve...*)⁷¹. Istovrsna formulaičnost prati i posvetne natpise donatora u obalnim istočnojadranskim gradovima Donje i Gornje Dalmacije od 9.-11. st. poput natpisa na nadvratniku crkve Sv. Barbare u Trogiru (*In nomine Domini ego Maius prior vna cum cognatu meo Petrus cogitavimus pro remedio anime nostre vnc templum construere*).⁷² Ili pak na donatorskom natpisu bračnog para na predromaničkom ciboriju u južnojadranskom gradu Ulcinju (... *ad honorem D(omi)n(i) Salvatori Nostri Ihu Xpi c coniuge mea Gusmu pro remedio ani [me...]*),⁷³ te supružnika Hurogusa i Dane u crkvi Sv. Stjepana u Vranovićima - Grblju kraj Kotora (*In nomine Domini et Salvatori Nostri Ihs Xpi ego Hurogus et Dana coniuge mea ... Sci Stefani pro remediam anime nostre ad onorem sci. Amen.*).⁷⁴ Takav, zavjetno konotirani jezični stereotip prepoznatljiv u Gostihinu natpisu svakako posjeduje i šire analogije od istočnojadranskih okvira, te bi ih se zasigurno našlo još puno sličnih diljem zapadnoeuropskog kršćanskog svijeta. Iako je *conditio sine qua non* u realizaciji svakog donacijskog i posvetnog čina u ranom srednjem vijeku, devocija se, međutim, u Gostihinu natpisu doima tek konvencionalno izrečenom, u odnosu na onu važnost koju taj svjetovni dedikant-donator pridaje bilježenju svog (i svoje majke) odličnog društvenog statusa (*huppanus*) te vlasti-

⁶⁶ N. GRAY, *Paleography of Latin Inscriptions in the Eighth, Ninth and Tenth Centuries in Italy. Papers of British School at Rome*, Rome, 16 (1948), str. 68 (+ Hildericus Dagileopa + In honore Sancti Petri et amore Sancti Leo et Sancti Grigorii pro remedio amen. Ursus magister fecit.).

⁶⁷ I. PETRICIOLI, *Osvrt na ninske građevine...*, str. 336; Ž. RAPANIĆ, *Bilješke...*, str. 184.

⁶⁸ N. JAKŠIĆ, *Zabati...*, str. 107, Tab. IV, a; Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987, Tab. XXVIII, sl. 1.

⁶⁹ IJ. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930, sl. 106.

⁷⁰ S. GUNJAČA, *Tiniensia I.*, str. 152-153, sl. 8, 5.

⁷¹ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici starohrvatske županije Livno (= Latinski spomenici Livna...)*. *Zbornik "Livanjski kraj u povijesti"*, Split-Livno, 1994, str. 84.

⁷² M. IVANIŠEVIĆ, o. c., str. 169; T. BURIC, o. c., str. 128-129.

⁷³ P. MIJOVIĆ, *Ulcinjanski ciborijum. Stari-nar*, Beograd, 31 (1985), str. 98.

⁷⁴ J. KOVAČEVIĆ, o. c., str. 368.

ta posjedovnog odnosa nad crkvom, težeći isticanju osobnog prvenstva u rodu i narodu na prostoru svoje županije kojom upravlja, u čemu se ne razlikuje od nekih drugih županijskih prvaka, primjerice bibriskog župana Pristine, ili ninskog Godečaja.⁷⁵

Osnovni motiv koji potiče dedikanta na iskazivanje i ispunjenje posvetnog čina je štovanje Boga te raznih svetaca i svetica što se gotovo redovito nastoji naznačiti u sadržaju natpisnih tekstova. Kada je riječ o darivanju i posvetama crkava takvi epigrafički zapisi bivaju izvorni podaci (počesto i jedini) o crkvenim titularima o čemu svjedoči i primjer natpisa iz Cetine. U rečeničnoj strukturi teksta takve posvete najčešće su vezane uz sintagmu *ad honorem (in honore)* prema ustaljeno frazeološkom modelu što u predromaničkom sloju starije hrvatske epigrafike ilustrira primjer cjelovito sačuvane sintagme u već spominjanom natpisu hrvatskog odličnika (župana ?!) iz livanjskih Rapovina (...*at honore(m) beati Petri ap(osto)li...*),⁷⁶ ili fragmentarno očuvane na natpisu Branimirova doba iz Otrisa (...*ad honore(m) beati Petri et s(an)c(t)e Marie s(an)c(t)i Georgii s(an)c(t)i Stefani s(an)c(t)i Martini s(an)c(t)i Grisogoni s(an)c(t)e Crvcis.*).⁷⁷ Istovjetnu posvetnu frazu u obliku *ad onorem* sadrži i natpis iz Cetine u početnom tekstovnom sklopu *Ad onorem D(omi)n(u)m nostri Iesu Christi ...*

Fonetska, pak, nepravilnost razvidna u ispuštanju početnog suglasnika *h* u riječi (*h*)*onorem* uobičajena je jezična pojava u srednjovjekovnom latinitetu, osobito zamjetna u predromaničkim epigrafima Splita⁷⁸ te u još ranijoj kasnoantičkoj epigrafici Dalmacije s brojnim istovrsnim primjerima odstupanja od pravila klasičnog latiniteta.⁷⁹ Riječ *Dominus* kao najčešći tzv. *nomen sacrum* u srednjovjekovnoj latinskoj pisanoj građi sintaktički je nekorektno zapisan u akuzativu *D(omi)n(u)m* restituiranom na temelju kontrakcije *Dnm* s pratećim znakom pokrate nad slovom *n*,⁸⁰ a koja bi po pravilima latinske morfologije i sintakse trebala odgovarati genitivu *D(omi)ni*, odnosno najučestalijoj srednjovjekovnoj kontrakciji *Dni* sa znakom pokraćivanja nad *n*.⁸¹ Miješanje morfoloških dočeta u konkretnom primjeru navodi na pomisao da je sastavljač natpisa upotrijebio akuzativ *Dominum* umjesto genitiva *Domini* gotovo po inerciji, povodeći se za padežom prethodnog izraza *ad onorem*, to više što se već ispravlja u pisanju korektnog padežnog oblika u narednoj riječi *nostri* restituiranoj od kontrahiranog oblika *n* s pokratom,⁸² odnosno riječi *Iesu (Ibu)*. Navedene nepravilnosti odraz su, među ostalim, narušena starog klasičnog sustava deklinacija, pa pokazana nesigurnost u poznavanju morfologije latinskog jezika nije iznimka, već opće obilježje srednjega vijeka. Teže bismo, pak, naznačenu nekorektnost pripisali naknadnoj grješci lapicide.

Podatak u dijelu promatranog teksta koji glasi: *Ad onorem D(omi)n(u)m n(ostri) Iesu Chri(st)i ...* (= U čast Gospodina našega Isusa Krista...) izravno govori da je zadužbinsku crkvu župan Gostiha posvetio Isusu Kristu, stavivši je pod njegovu vrhunaravnu zaštitu. Na temelju toga raspoznatljiv je i titular predromaničke crkve Gostihina vremena, što je do danas baštini-la lokalna tradicija u naslovu (Sv. Spas) crkve posvećene Kristu Spasitelju, Spasu. Epigrafička potvrda o posveti predromaničke

⁷⁵ Usp. bilj. 20 i 21.

⁷⁶ Usp. bilj. 71.

⁷⁷ M. ZEKAN, o. c., str. 417.

⁷⁸ Za konkretan primjer sintagme *ad honorem* usp. Ž. RAPANIĆ, Ranosrednjovjekovni natpisi Splita..., br. 4, 12, 22.

⁷⁹ P. SKOK, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*. Zagreb, 1915, str. 35-36.

⁸⁰ Istovjetnu restituciju *Dominum* za kontrakciju *Dnm* s pokratom nad *n* u merovinškom pismu 8. st. donosi A. CAPPELLI, *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*. Milano, 1912, str. 105.

⁸¹ ISTI, o. c., str. 105.

⁸² ISTI, o. c., str. 229.

crkve u Cetini Kristu, posredno osnažuje kontekst postojanja crkvenog westwerka, tj. dodatno pojašnjava osnovnu liturgijsku funkciju tog zasebnog dijela unutar Gostihine crkve. Premda je praktički funkcionirao kao posebna donatorova privatna kapela, poglavito je bi namijenjen prostoru u kojemu su se prigodno odvijale crkvene svetkovine usko vezane uz štovanje Spasitelja - s relikvijama Sv. Spasitelja u kripti, te Spasiteljevu oltaru na katu.⁸³

Natpis iz Cetine bio bi jedini u cijelosti sačuvani epigrafički primjer iz starijeg hrvatskog latinskog korpusa u kojemu se eksplicitno izriče posveta (sc. crkve) Isusu Kristu. Iako manji broj dosad otkrivenih natpisa u starijoj hrvatskoj epigrafici indicira sakralne objekte posvećene Kristovim imenom poput predromaničkog natpisa iz Pađena u kojemu se spominju Kristovi atributi Kralja i Spasitelja (...*Regis Salvatoris...*),⁸⁴ ili fragmentarnog natpisa iz ranosrednjovjekovne crkve u Mokrom Polju (...*aulla Christi...*),⁸⁵ ipak zbog nepoznavanja ukupnog epigrafičkog konteksta ne mogu se izvoditi čvršći zaključci koji određuju Krista kao glavnog crkvenog titulara, kao što se to zahvaljujući dobroj očuvanosti izravno očituje iz posvete u natpisu iz Cetine.⁸⁶ To više što je kršćanska vjera kristocentrična, iz temelja usmjerena štovanju Boga (Krista), pa u osnovi svakog posvećivanja, bez obzira na moguće posvete i nekim drugim svecima, stoji Krist kao bitni element i središnja ličnost kršćanskog vjerovanja s kojim je tada povezano i Kristovo teološko nazivlje (Salvator, Dominus, Rex, Redemptor...). Izravnu posvetu i naslovljavanje crkve Kristovim imenom valja stoga razlikovati od čestog zazivanja Kristove osobe, te njegove spasiteljske službe (Iesus Christus Salvator) ili, pak, naglašavanja da su djela darovatelja plod Božje pomoći što obično prati invokacije kako u epigrafičkim tekstovima tako i diplomatičkim ispravama u srednjem vijeku.

Tekst uklesan na lijevom arhitravu *Ad onorem D(omi)n(u)m n(ostri) Iesu Chr(ist)i ego Gastica huppanus d...* završava slovom *d*, predočeno grčkom deltom, gdje se prekida zbog formalnog završetka arhitravne grede te se nedvojbeno nastavljao dalje duž epigrafičkog pojasa na zabatu trabeacije koji se na tom dijelu nije sačuvao. U odnosu na tekst koji mu prethodi, te općenito pojavu približavanja predikata subjektu svojstvenu sintaksi vulgarnog latinizeta, slovo *d...* u nastavku sugerira glagol kao uobičajenu završnu formulaciju koja pobliže određuje radnju vezanu uz djelovanje subjekta naznačenog u natpisu. Uobičajene epigrafičke jezične konvencije u posvetnim natpisima govore u prilog restitucije manjkavog teksta oblicima perfekta, konkretno prvim licem jednine glagola *donare* (= darovati) ili *dedicare* (= posvetiti), što znači riječima *d(on)avi...* ili *d(edi)cavi...*. Dio teksta koji je trebao stajati u nastavku riječi *donavi* (*dedicavi*), a očigledno se odnosio na objekt (djelo) koji se posvećuje i dariva nije na žalost sačuvan. S obzirom da natpis iz Cetine u potpunosti prati gotovo amblematične epigrafičke obrasce posvetno-donatorskih tekstova toga doba i frazeologiju koja se u njima primjećuje, dosta je vjerojatno da je i u nastavku riječi *donavi* (*dedicavi*) stajao izraz koji je identificirao donaciju o kojoj natpis govori, te svrhu darovanja vjerojatno u smislu "spasenja duše" (*pro remedio anime*) na što upućuje izričaj ... *anime mee*... (umjesto klasičnog

⁸³ Usp. bilj. 63.

⁸⁴ S. GUNJAČA, *Tiniensia I...*, str. 114.

⁸⁵ V. DELONGA, *Prilog arheološkoj topografiji Mokrog Polja kod Knina. SHP, III, 14* (1984), Split, 1985, str. 274-275.

⁸⁶ U poznatom latinojezičnom opusu istočnojadranske epigrafike podsjećamo na sličan epigrafički podatak koji izravno potvrđuje posvetu sakralnog objekta Sv. Spasu (Spasitelju), a sačuvan je u latinskom natpisu na predromaničkom ciboriju (1. pol. 9. st.) jedne od najstarijih predromaničkih crkava Ulcinja (Usp. bilj. 73 s odgovarajućim dijelom u tekstu). Kao jedan od vodećih kastela-gradova bizantskog dračkog temata, Ulcinj se u predromanici razvija u zoni interferiranja grčke i latinske kulture te jezika, s očiglednom prevagom potonjeg elementa u epigrafici toga doba.

oblika *animae meae*) preostao na početku desnog arhitrava. Gotovo sve analogije toga doba označuju takve natpise kao posvetne tekstove o donacijama izgrađenih ili obnovljenih crkvenih zdanja ili pak o opremanju i darivanju crkava skulptiranim kamenim liturgijskim namještajem. U manjkavom, stoga, dijelu natpisa koji izravno navodi objekt donacije može se s dosta vjerojatnosti pretpostaviti spomen crkve (*ecclesia*, *templum Dei*, *domus Dei*)⁸⁷ koju je župan Gostiha podigao u *Vrb Rici* i posvetio Kristu Spasitelju.

Promatranje vanjsko-formalne strukture natpisa iz Cetine pokazuje da taj epigrafički tekst fiksiran latinskim jezikom i pismom na kamenoj predromaničkoj trabeaciji crkve Sv. Spasa posjeduje karakteristične grafijsko-ortografičke elemente koje očituje latinska pisarska praksa u ranim razdobljima srednjega vijeka. Kao, uostalom, i drugi onodobni epigrafički spomenici, stvaran je u duhu jezika i ortografije srednjovjekovnog latiniteta sa svim njegovim posebnostima što se odrazilo u karakterističnom sustavu jezičnog formulara te repertoaru grafijskih simbola koje rabi sastavljač latinskog teksta pripremljenog za potrebe kamenog natpisa. *Conspectus generalis* natpisa govori o inskripciji osrednje grafijske vrsnoće i klesarske izvedbe, što u formalnom smislu uglavnom odgovara kvalitativnoj razini većine predromaničkih inskripcija, nastalih diljem ranofeudalnog hrvatskog prostora do sredine 11. st. Međutim, zbog ujednačenog korištenja relevantnih grafema u nepromijenjenom grafijskom duktusu dužinom čitava teksta, može se reći da inskripcija u svom osnovnom grafijskom izgledu predstavlja stilski koherentan, te relativno čist natpis, uspješno smješten u zadani prostor epigrafičkog pojasa na ornamentiranim arhitravima što, kao pojedinost, govori u prilog vremenske podudarnosti likovnog i epigrafičkog elementa na trabeaciji. Poseban, pak, biljeg natpisu daju morfološke odlike grafema zastupljenih u tekstu, što s formalne točke gledišta pripomaže smještanju natpisa u okvir ranoga srednjega vijeka, koliko i iznošenju pretpostavki o provenijenciji tekstovnog predloška, točnije pisanim uzorima na koje se mogao ugledati njegov sastavljač.

U predromanici od 9.-11. st. paleografička komponenta obično predstavlja manje pouzdan pokazatelj u stilsko-vremenskom određenju kiparsko-epigrafičkog djela u odnosu na uglavnom prateću likovnu komponentu, pa potonja najčešće biva presudan kriterij u vremenskom određenju takvih spomeničkih cjelina. Naravno, riječ je o epigrafičkim primjerima stilski atipične grafije i sadržajno nedatabilnog konteksta. Apstrahirajući, međutim, komplementarnu likovnu komponentu koja kiparsko-epigrafičku cjelinu trabeacije datira u visoko 9. st., čini se da se grafijska obilježja cetinskog natpisa pojavljuju ovdje kao relevantni stilski orijentir u okviru kulturne i vremenske valorizacije epigrafičkog teksta, a posredno i ukupne crkvene oltarne ograde na kojoj je uklesan. Naizgled se može reći da je natpis svojevrsna majuskulno-minuskulna mješavina, ukoliko se tek ostane na površinskoj procjeni paleografičkog stila. Grafijska, međutim, koherentnost teksta s morfološki ujednačenim grafemima zgusnuto objedinjenima unutar jednog nevelikog epigrafičkog spomeni-

⁸⁷ Usp. V. DELONGA, *Latinski spomenici Livna.*, str. 85 (...hunc templum Dei humiliter...); ISTA, *Kameni spomenici.*, str. 106-107 (...renovavit hunc templum).

ka, ostavlja, u cjelini i u detaljima, sliku epigrafičkog ostvarenja čiji se sastavljač uglavnom oslanja na ortografski sustav jednog pisma. Relevantni skup jednoobraznih grafema od kojih se neki (m, n, r, s, g, e, f) i višeputno reproduciraju istovjetnim duktusom u rečenično-sadržajnom nizu epigrafa govori o promišljenom izboru pisma za tekstovni predložak natpisa s glavnim oslancem na takav ortografski sustav, za koji se na temelju morfoloških osobina grafema s dosta vjerojatnosti može pretpostaviti da je bio pisan poluuncijalnim pismom. Pisar latinskog predloška očigledno je posegao za onim grafijskim oblicima koje je, shodno vlastitu nahodjenju, smatrao najprikladnijima za uklesavanje na oltarnu ogradu kršćanskog hrama. Takvim su slovima u to vrijeme zacijelo bile ispisane neke od svečanih crkvenih knjiga, Biblija i razni evanđelistari s kojima je pisar, nedvojbeno osoba iz crkvenog kruga latinskih duhovnika, dolazio u doticaj. U odnosu na prevladavajući poluuncijalni karakter inskripcije, natpisu iz Cetine ne nalazimo sličnosti u grafijskoj stilizaciji poznatih natpisa predromaničkog sloja starije hrvatske epigrafike, a ni među natpisima dalmatinskog urbanog kruga u ranom srednjem vijeku. S obzirom da je poluncijala, kao knjiško pismo s dosta minuskulnih oblika zaobljenog duktusa, teže prenosiva u kamen, lako je vjerojatno da je tekst predloška za cetinski natpis bio u prvotnom obliku znatno vještije ispisan negoli to lapicidi polazi za rukom tijekom kasnijeg transponiranja teksta na kamenu trabeaciju. No, unatoč kakvoći klesanja mislimo da je u svom osnovnom grafijskom izgledu pismo predloška ostalo prepoznatljivo čemu je zasigurno pridonijela i mekoća laporastog vapnenca u kojemu je natpis uklesan. Premda klesarski ne ide u rang zanatski kvalitetnijih epigrafičkih ostvarenja, upravo zbog specifične, u osnovi poluuncijalne, grafijske strukture kao izrazitog odraza knjiškog pisma i predloška na njemu zasnovana, natpis se formalno-stilski izdvaja iz kategorije epigrafa predromaničkog sloja. Prisjetimo se da je poluuncijala (*scriptura semiuncialis*) pretežito minuskulno pismo, a također i *scriptura mixta* s elementima uncijale, kurzive i kapitale jer u razvitku pisma označuje prijelaznu vrstu pisma od majuskule (uncijale) ka minuskuli. Od 5. do 9. st. osobito se njegovala u crkvenim skriptorijima kao pismo crkvenih rukopisa pa je neki paleografi drže, uz uncijalu, tipičnim kršćanskim pismom.⁸⁸ Sastavljena je od majuskulnih oblika koji su uncijalnog podrijetla, te pretežito minuskulnih elemenata, međutim, pismo u cjelini nema minuskulni karakter što posredno zrcali i cetinski natpis. Valja podsjetiti na zadnje pokušaje u održavanju poluuncijale koje čini karolinški skriptorij opatije Sv. Martina u Toursu u kojemu se poč. 9. st. pristupilo obnovi tog pisma uglavnom za izradu i prepisivanje svečanih dijelova crkvenih kodeksa ispisanih karolinškom minuskulom.⁸⁹ Ogledni minuskulni grafemi poluuncijalnog pisma u cetinskom natpisu koji stoje kao grafijska odrednica epigrafa jesu: **r** s izduženim i na kraju povijenim ramenom,⁹⁰ zatim **s** koje se izdiže iznad osnovne linije te uglavnom savija nadesno,⁹¹ slovo **m**,⁹² te **f** kojemu se gornja poprečna crta izvija koso iznad prve gornje linije.⁹³ Premda je majuskulni oblik slova **n** tipičan za poluuncijalni sustav, minuskulne forme ujednačeno provedene u cetinskom natpisu odgovaraju kronološki mladim

⁸⁸ J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Zagreb, 1972, str. 41.

⁸⁹ V. NOVAK, *Latinska paleografija*. Beograd, 1980, str. 117; E. M. THOMPSON - G. FUMAGALLI, *Paleografia greca e latina*. Milano, 1911, str. 72.

⁹⁰ W. WATTENBACH, *Anleitung zur Lateinischen Paleographie*. Leipzig, 1866, str. 57.

⁹¹ ISTI, o. c., str. 59.

⁹² ISTI, o. c., str. 53-54.

⁹³ ISTI, o. c., str. 49; V. NOVAK, o. c., str. 115.

obicima koje baštini i karolinška minuskula 9.-10. st.⁹⁴

Grafem **G** je majuskulnog, za poluuncijalu tipičnog oblika, s dijakritičkom crticom gotovo okomito spuštеноm ispod osnovne linije slova slično morfologiji uncijalnog alfabeta.⁹⁵ Uncijalni majuskulni oblik u natpisu zadržavaju grafemi **E** i **T** od kojih se potonji jedanput javlja u minuskulnoj poluuncijalnoj formi s izvučenom okomitom hastom.⁹⁶ Oblik slova **X** s blago povišenom i izduženom drugom hastom ispod osnovne linije⁹⁷ zacrtao je dokazom da lapicida grafijski vjerno prenosi tekst s pisanog predloška u kamen. Grafem **U** podjednako oponaša morfologiju (polu)uncijalnog sustava⁹⁸ sa strogo odsječenim drugim potezom na dnu u kojoj se inačici javlja samo jedanput, dok je u ostalima vidljivo da lapicida nespreno nastoji slijediti zaobljeni ili ulegnuti duktus (polu)uncijalnog **U**.

Iz okvira latinskog grafijskog sustava predloženog u natpisu izdvaja se grčko majuskulno slovo delta (Δ) u funkciji latinskog grafema **D**, dvaput uporabljen na početku natpisa u riječima *ad ... i D(omi)n(u)m* te kao početno *d* u restituiranoj riječi *d(onavi)* ili *d(edicavi)* na kraju teksta na lijevom arhitravu. Nesumljivo se radi o grafemskoj pozajmici iz grčkog uncijalnog (majuskulnog) pisma veoma rijetkog u starijoj hrvatskoj epigrafici, izuzmu li se pritom minuskulni deltoidni oblici koji se posredstvom latinske uncijale unose i u ranosrednjovjekovnu latinsku epigrafiku. Zastupljenost, naime, inačica majuskulnih delta grafema u predromaničkoj epigrafici Zadra⁹⁹ ili u Galovcu na hrvatskoj periferiji zadarskog ranosrednjovjekovnog grada¹⁰⁰ može se protumačiti općenito jačim utjecajem grkokofonske sredine i grčkog pisma u okvirima Zadra kao središta bizantskog dalmatinskog temata u ranom srednjem vijeku.

U natpisu je također zamjetno ispuštanje slova **i** u riječi *matris*, odnosno prvog **i** u *filiis*. Na tim bi mjestima, prema uobičajenim pravilima vezivanja samoglasnika uz slova poput **f**, **g**, **r**, u ortografičkom sustavu poluuncijale, valjalo očekivati ligature slova **r** s **i** (**ri**), tj. **f** s **i** (**fi**)¹⁰¹ što je prilikom kopiranja teksta s predloška na kamen klesar vjerojatno ispustio, uz pretpostavku da su iste bile naznačene u tekstovnom predlošku, dok je za razliku od tih, ligatura u riječi *et* provedena na dva mjesta karakterističnim stilom minuskulnog pisma.

Premda se opće potvrde o formalnim podudarnostima grafema Gostihina epigrafa iz Cetine s poluuncijalnim oblicima susreću u mnogim relevantnim latinskim paleografičkim priručnicima, ipak su najzornije na stranicama sačuvanog izvornog povijesnog rukopisa - Splitskog evanđelistara, čuvenog kodeksa čiji se nastanak, prema paleografu V. Novaku, tradicionalno stavlja u kraj 8. i poč. 9. st.¹⁰² Podrijetlo i datacija su mu, međutim, u znanosti još uvijek predmet rasprave. Zamjetne sukladnosti s grafičkom određenih rukopisnih odlomaka Splitskog evanđelistara putokaz su i svojevrzni oslonac u traženju mogućeg knjiškog pisanog uzora na koji se ugleda sastavljač predloška za natpis namijenjen crkvi hrvatskog župana Gostihe, u Cetini. Usporedi li se, naime, stranica sa 246 folija-ro u Splitskom evanđelistaru, nastala u najmlađoj fazi (8.-9. st.) tj. vremenu iščezavanja poluuncijale, a koja sadrži latinsku transkripciju grčkog teksta Ivanova

⁹⁴ W. WATTENBACH, o. c., str. 55.

⁹⁵ ISTI, o. c., s tr. 50.

⁹⁶ ISTI, o. c., str. 60.

⁹⁷ ISTI, o. c., str. 64, 65.

⁹⁸ ISTI, o. c., str. 62.

⁹⁹ I. PETRICIOLI, Ranosrednjovjekovni natpisi..., str. 255, br. 3.

¹⁰⁰ B. JURAGA, Srednjovjekovni spomenici na području Biograda. *Diadora*, Zadar, 9 (1980), T. XV, 68; J. BELOŠEVIĆ, Prethodni izvještaj o rezultatima istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovac kod Zadra. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 28(15) (1988-1989), Zadar, 1989, Tab. XXV, 1, 2.

¹⁰¹ V. NOVAK, o. c., str. 116.

¹⁰² ISTI, Najstariji dalmatinski rukopis Evangelium Spalatense. *VAHD*, Split, 46 (1923), Prilog I, 1-88.

evandolja,¹⁰³ zamjetna je sukladnost pojedinih, u Gostihinu natpisu učestalih grafema (G, s, r, x, m) s morfologijom splitskog pisanog kodeksa.

Gornji pokazatelji logično upućuju na mogućnost sagledavanja provenijencije cetinskog epigrafa u okvirima splitskog latinskog pisarskog kruga koji je prostorno najbliži hrvatskom naručitelju-donatoru iz Cetine, a njegova sastavljača identificirati kao osobu dalmatinskog Latina. S obzirom na sretnu okolnost očuvanja u krugu splitskog episkopija, Splitski evangelistar valja, dakako, shvatiti tek kao ogledni primjer do danas preživjelog crkvenog rukopisnog djela, na koji se stoga po logici stvari i vežu usporedbe što, međutim, ne isključuje postojanje i sličnih crkvenih knjiga u vrijeme sastavljanja Gostihina epigrafa koje do nas nisu doprle, a koje je sastavljač mogao posjedovati kao osobne priručnike ili je s njima dolazio u doticaj, kreiravši natpis po uzoru na pismo koje je u njima nalazio. To su često bili i dvojezični grčko-latinski kodeksi kao što je to jednim dijelom slučaj i sa Splitskim evangelistom. Štoviše, mogla su to biti upravo crkvena rukopisna djela ispisana (prepisana) "imitirajućim oblicima poluuncijale devetog stoljeća" koja se i nakon karolinške reforme minuskulnog pisma održava u svojevrsnoj umjetnoj, deriviranoj formi još neko vrijeme u 9. st.¹⁰⁴ Čini se, stoga, da rečene pojedinosti u vanjsko-formalnom sustavu natpisa iz Cetine, uz već ranije komentirane sadržajno-epigrafičke odlike natpisa, poglavito pitanje latinsko-romanske inačice u pisanju antroponima župana Gostihe (lat. *Gastica*), te naslućeni antroponimijski kontinuitet vezan uz ime hrvatske odličnice Nemire, u Splitu, daju povoda pretpostavci koja sastavljača teksta za natpis Gostihine zadužbine vidi u okvirima ranosrednjovjekovnog Splita.

* * *

Sjedinjujući brojne duhovne i kulturne komponente proistekle iz ozračja ranog hrvatskog feudalizma, donatorski natpis hrvatskog župana Gostihe, uklesan latinskim jezikom i pismom na predromaničkoj trabeaciji županove zadužbine u srednjovjekovnoj Vrh Rici, današnjoj Cetini, nosi jak biljeg vremena u kojemu nastaje, pa je stoga jedan od najrječitijih epigrafičkih spomenika ranoga hrvatskog srednjovjekovlja u skupini posvetnih predromaničkih natpisa. Tekst, kao i čitava sakralna građevina u kojoj se nalazio na oltarnoj ogradi, određen je osobnim vjerskim potrebama njegova naručitelja-darovatelja te društveno-političkim datostima prostora u kojemu se oblikuje.

U svojoj epigrafičkoj vrsti taj je natpis po mnogo čemu sublimat nekih od najbitnijih značajki rane hrvatske epigrafike, prvenstveno time što u sadržajnoj i značenjskoj strukturi očituje dva bitna elementa: prvi je devocija kao polazište imanentno nastajanju posvetno-donatorskih djela i zapisa o njima, drugi je, pak, težnja ka društvenoj, tj. javnoj afirmaciji subjekta zavjetnog, dedikacijskog čina. Oba elementa su os izrečene misli i sadržaja natpisa koji u sklopu čina donatorova osobnog vjerskog darivanja ima i sasvim jasnu društvenu, reklo bi se javnu funkciju. Potvrđuje vlasništvo nad crkvom koju gradi hrvatski velikaš, župan Gostiha

¹⁰³ ISTI, o. c., Tab. IV.

¹⁰⁴ Usp. bilj. 89.

i namjenjuje ju obiteljskoj zadužbini. Sjedinjeni u epigrafičkoj tvorevini, oba elementa daju Gostihinu natpisu etiketu povijesnosti - realiteta doba o kojemu smo u članku govorili.

Taj zapis u kamenu, koji je trebao ovjekovječiti donaciju i zavjetno djelo jednog hrvatskog župana i njegove majke, važan je poglavito zbog društveno-povijesnih konotacija koje očituje. Kao i slični natpisi u istoj epigrafičkoj kategoriji, međutim, cetinski natpis zbog dobre očuvanosti najcjelovitije, služi kao izvor za raščlambu i tumačenje općeg duhovnog stanja i materijalnog stvaranja onoga doba u Hrvatskoj. U tome, kao glavni protagonisti takvih događanja, sudjeluju predstavnici lokalne uprave (župani) koji su natpisima predstavljeni kao subjekti, tj. nositelji posvetnih djela i vjerskog materijalnog darivanja, općenito crkvene izgradnje diljem županija ranosrednjovjekovne Hrvatske.

Pokazanu sličnost strukturalnog modela u cetinskom natpisu s izrazom u ranosrednjovjekovnoj epigrafici dalmatinskih, tada nominalno bizantskih gradova na istočnom Jadranu, te širim zapadnosredozemnim krugom, nadilazi, za poznavanje hrvatskog ranosrednjovjekovnog društva ona važna, sasvim lokalna komponenta, a koja proishodi iz prepoznatljiva hrvatskog ranosrednjovjekovnog društveno-političkog miljea. Upravo naglašeno prisustvo društvenog subjekta (Gostiha i Nemira kao velikaši i županijski prvaci) govori i oslikava ustroj ranosrednjovjekovnog hrvatskog društva u stoljećima njegova najranijeg državnog razvitka. Podudarnosti s epigrafičkim ostvarenjima u drugim, Cetini bližim ili udaljenijim obalnim istočnojadranskim kulturnim zonama samo su potvrda da, iako politički različito ustrojene, obje sredine: hrvatska u zaleđu i ona urbana u zoni dalmatinsko-bizantskog temata, bivaju sjedinjene jednim te istim latinskim civilizacijskim krugom. Natpis na trabeaciji cetinske predromaničke crkve nedvojbeno je prepisan s predloška koji je sastavio tekstopisac, latinofon, što poglavito otkriva jezični oblik imena hrvatskog župana Gostihe (*Gastica*). Imena Gostihe i Nemire, prvo zapisano latiniziranom grafijom, a drugo pak hrvatskim fonološko-grafijskim oblikom, hrvatski su antroponimi po izvornoj tvorbi i postanju te su kao takvi odraz etničke slike hrvatskog društva pred konac 9. st. Kao što je pokazala prethodna sadržajno-epigrafička raščlamba, natpis odaje tekstopisca koji je u okvirima vremena u kojemu djeluje dovoljno osposobljen za sastavljanje tekstualnih predložaka za zapise u kamenu. Nevješt je u "novinama" koje mu nameće fonološki sustav hrvatske jezične i govorne sredine, pa u pisani tekst prenosi iskustvo i grafijske-fonetske norme vlastite latinske pisarske prakse na koju je navikao, a čini se i govornih tradicija romansko-dalmatske sredine iz koje možda potječe. Kao takav pridržavao se standardnih ranosrednjovjekovnih jezičnih obrazaca, s povremenim, u to vrijeme, uobičajenim odstupanjima od klasičnih jezičnih normi (*ad onorem* umjesto *ad honorem*; *D(omi)n(u)m*), umjesto *D(omi)ni*; *anime mee* umjesto *animae meae*; *filiis meis nomine* umjesto *filiorum meorum nomine*) što je standardna kvalitativna razina latiniteta srednjega vijeka, već prilično podložna živom pučkom govoru.

Tako je u zaleđu gradova, Splita i Trogira kao prostorno najbližih urbanih izvorišta općekulturnih strujanja u srednjodal-

matinskom dijelu ranosrednjovjekovne Hrvatske ostalo zabilježeno jedno vjerodostojno epigrafičko djelo, u kamenu sažeta i fiksirana darovnica o pothvatu hrvatskih velikaša - župana Gostihe i hrvatske odličnice Nemire - spomenik koji stariju hrvatsku epigrafiku općenito spaja s kulturnim tekovinama Europe ranog srednjeg vijeka, ali isto tako ostavlja neporecivi i trajni biljeg samosvojnosti.

Vedrana Delonga

INSCRIPTION OF DISTRICT-PREFECT GOSTIHA, DONOR OF THE
CHURCH OF ST SAVIOUR AT CETINA (VRH RIKA)

Summary

Possessing numerous spiritual and cultural components that result from Early Croatian feudal circumstances, the inscription by donor Gostiha, the district-prefect, cut in Latin and in the Latin script on the pre-Romanesque trabeation of the his pious endowment at Mediaeval Vrh Rika, present Cetina, bears a strong imprint of its time, and is thus one of the most significant Early Croatian Mediaeval epigraphic monuments within the group of dedicatory pre-Romanesque inscriptions. The text from the altar screen, was as the church itself, determined by characteristic religious requirements of its donor and the social and political conditions of that area.

Within its epigraphic group this inscription in many ways sublimates the most essential characteristics of Early Croatian epigraphics, basically because the structure of its contents and meaning reflect two essential elements: the first is the devotion as a starting-point that is immanent to dedicatory and donor works, and records about them, and the second is the aspiration for a social, i.e. public recognition of the person, the votive act, dedication. Both elements form the axis of the expressed thought and the content of the inscription that within the act of the donor's personal, religious giving has a completely clear social, i.e. public function. It confirms the local nobleman, district-prefect or "župan" Gostiha as the owner of the church that was meant to be a family pious endowment. United in an epigraphic monument both elements give Gostiha's inscription a historic imprint - that of reality of its time.

The importance of this inscription, that was to immortalize the donation and votive deed of the Croatian district-prefect and his mother, lies mainly in the social and political connotations that it bears. As similar inscriptions in the same epigraphic category, this one from Cetina, particularly because it is so well preserved, serves as a source for distinguishing and interpreting the general spiritual life and material life in Croatia already written about in this paper. Representatives of local government (district-prefects) are the main protagonists. In the inscriptions they bear dedicatory deeds and religious tangible offerings, of building churches in general throughout the "županija" of early Mediaeval Croatia.

Similar by expression to the epigraphic monuments of Dalmatian, mainly Byzantine towns on the eastern Adriatic, and the wider western Mediterranean area, for the comprehension of Croatian Medieval society, it is surpassed, by a purely local feature, as a result of the smaller Croatian early Mediaeval social and political environment. It is this particular person (Gostiha and Nemira as noblemen and heads of the district) that speaks of and describes the organization of the early Mediaeval Croatian society in the first centuries of its development. Similarities with epigraphic monuments from closer or more distant coastal eastern Adriatic cultural zones, are but a proof that, in spite of their different political organization, both areas - Croatia in the hinterland and the urban one in the Dalmatian Byzantine province, belong to the same Latin civilizational group.

The inscription on the trabeation of the pre-Romanesque church at Cetina was undoubtedly copied from the model drawn up by its writer, Latinophone, particularly revealed by the Latinized form of the

name of the Croatian district-prefect Gostiba (*Gastica*). The names of Gostiba and Nemira, the former written in a Latinized version, and the latter in the Croatian phonological and graphic form, are Croatian anthroponyms by origin and as such reflect the ethnical picture of Croatian society at the end of the 9th c. As shown by the content and epigraphic division, the inscription indicates a writer, who was at his time, capable enough to draw-up the textual pattern for stone inscriptions. Unskilled when it comes to "novelties" imposed by the phonologic system of the Croatian written and spoken language, in the written text he applies the experience as well as the graphic and phonetic standards of his own, Latin written practice, and it also seems, the spoken traditions of the Romano-Dalmatian area where he came from. He adhered to standard early Mediaeval linguistic patterns, occasionally, which was usual for the time, departing from classical linguistic Latin Mediaeval standards (*ad onorem* instead of *ad honorem*, *D(omi)n(u)m* instead of *D(omi)ni*, *anime mee* instead of *animae meae*, *filiis meis nomine* instead of *filiorum meorum nomine*) rather subject to the actual vernacular.

The hinterland of Split and Trogir as the closest urban centers of all cultural movements towards the central Dalmatian part of the early Mediaeval Croatia, therefore boasts an authentic epigraphic stone monument, and deed of gift on the act of Croatian nobleman - district-prefect Gostiba and Croatian noblewoman Nemira. It is a monument that brings the early Croatian epigraphy in close relations with the cultural heritage of early Mediaeval Europe and at the same time leaves an undeniable and permanent symbol of uniqueness.